บทนำ

มหานิทเทส เป็นชื่อคัมภีร์นิทเทสคัมภีร์หนึ่งในจำนวน ๒ คัมภีร์ อีกคัมภีร์ชื่อว่า จูฬนิทเทส ทั้ง ๒ คัมภีร์นี้จัดอยู่ในขุททกนิกายแห่งพระสุตตันตปิฎก คัมภีร์มหานิทเทสเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๙ จูฬนิทเทสเป็นพระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๐

คัมภีร์นิทเทสทั้งสองนี้ถือกันว่า เป็นคัมภีร์แนวอรรถกถา เพราะยกพระพุทธวจนะมาตั้งแล้วอธิบายขยายความแต่ละศัพท์ แต่ละบท และแต่ละบาท ด้วยวิธีการอธิบายถึง ๙ แบบ จึงให้ความหมายอย่างละเอียดลึกซึ้ง กว้างขวาง พิสดารยิ่ง สมบูรณ์ทั้งในด้านอรรถและพยัญชนะ ช่วยผู้ศึกษาให้เข้าใจหลักธรรมที่เป็นโลกุตตระ และสุญญตา ช่วยผู้ปฏิบัติให้บรรลุคุณวิเศษคือมรรค ผล นิพาน ช่วยขจัดอุปสรรคแห่งการปฏิบัติธรรมให้หมดไป เป็นบ่อเกิดความรู้อันประเสริฐแก่พระโยคาวจร เป็นเหตุให้พระธรรมกถึกแสดงธรรมได้ไพเราะเป็นพิเศษ ช่วยผู้กลัวทุกข์ในสังสารวัฏให้หลุดพ้นจากทุกข์นั้นได้ ช่วยผู้ต้องการรู้อรรถแห่งคัมภีร์ให้เข้าใจความหมายนัยต่าง ๆ แห่งสุตตบททั้งหลายอย่างถูกต้องตามพระพุทธประสงค์

ความหมายและที่มาของมหานิทเทส

คำว่า นิทเทส แปลว่า แสดง ชี้แจง จำแนก แจกแจง ในที่นี้หมายถึงคัมภีร์ที่ว่าด้วยการอธิบายขยายความพระพุทธวจนะโดยย่อ ให้มีความหมายกว้างขวางพิสดารดุจมหาสมุทรและมหาปฐพี จึงเรียกชื่อว่า มหานิทเทส แปลว่า นิทเทสใหญ่ ส่วนนิทเทสที่ว่าด้วยการอธิบายขยายความพระพุทธวจนะโดยย่อให้มีความหมายกว้างขวางเหมือนกัน แต่อาจถือว่ามีเนื้อหาที่สำคัญน้อยกว่า จึงเรียกชื่อว่า จูฬนิทเทส แปลว่า นิทเทสน้อย คัมภีร์นิทเทสทั้งสองนี้เป็นผลงานของท่านพระสารีบุตรผู้เป็นอัครสาวกฝ่ายขวาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเป็นเอตทัคคะทางปัญญา คือ เป็นผู้เลิศทางปัญญา และได้รับสมญานามว่า เป็นพระธรรมเสนาบดี คือ เสนาบดีผู้บัญชาการกองทัพธรรมของพระผู้มีพระภาค ผู้เป็นพระธรรมราชา

ตามที่ปรากฏในปัจจุบัน คัมภีร์มหานิทเทสว่าด้วยการอธิบายขยายความพระพุทธวจนะในพระสูตร ๑๖ สูตรแห่งอัฏฐกวรรค ในสุตตนิบาต ขุททกนิกาย (ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕) ส่วนคัมภีร์จูฬนิทเทสว่าด้วยการอธิบายขยายความพระพุทธวจนะในพระสูตร ๑๖ สูตรที่เป็นโสฬสปัญหาแห่งปารายนวรรค ในสุตต-นิบาตเหมือนกันและขัคควิสาณสูตร รวมเป็น ๑๗ สูตร แต่คงมีความสำคัญน้อยกว่าพระสูตร ๑๖ สูตรในอัฏฐกวรรค ดังความปรากฏในคัมภีร์มหาวรรคแห่งพระวินัยปิฎกว่า ครั้งหนึ่ง ท่านพระโสณกุฏิกัณณะ (ศิษย์ของท่านพระมหากัจจายนะแห่งทักขิณาปถชนบท) มาเฝ้าพระผู้มีพระภาค และได้รับพุทธานุญาตให้พักในที่เดียวกับพระองค์ เมื่อพระผู้มีพระภาครับสั่งให้ท่านสาธยายพระสูตรถวาย ท่านได้สาธยายพระสูตรต่าง ๆ ในอัฏฐกวรรค สุตตนิบาต ด้วยทำนองสรภัญญะ พระผู้มี-พระภาคตรัสชมเชยว่า สาธยายได้ถูกต้องตรงตามที่พระองค์ตรัสไว้ทุกประการ และ

สาธยายได้ไพเราะยิ่ง การที่ท่านเลือกสาธยายพระสูตรต่าง ๆ ในอัฏฐกวรรค สุตต-นิบาต ได้ถูกต้องแม่นยำเช่นนี้ แสดงว่าในสำนักของท่านพระมหากัจจายนะได้มีการศึกษาและสาธยายพระสูตรเหล่านั้นเป็นประจำอยู่แล้ว

มีข้อที่ควรพิจารณาต่อไปว่า คัมภีร์นิทเทสนี้มี ๒ เล่มมาตั้งแต่ต้นหรือไม่ จากการศึกษาค้นคว้าเรื่องนี้ในคัมภีร์ต่าง ๆ พบว่า เดิมมีเล่มเดียว อาจเรียกชื่อว่า นิทเทส (วิ.อ. ๑/๑๗-๑๘) ต่อมา คงเพราะนิยมศึกษากันมากและเห็นความสำคัญ จึงเรียกชื่อว่า มหานิทเทส แต่ยังคงเป็นเล่มเดียว (ขุ.ม.อ.๙-๑๐, วิ.สงฺคห. ๘๑) และในชั้นหลังสุดได้แบ่งเป็น ๒ เล่ม คือ มหานิทเทสและจูฬนิทเทส (สารตฺถ. ฏีกา ๑/๑๑๖-๑๑๗) ดังปรากฏในปัจจุบัน ขอนำหลักฐานดังกล่าวมาเสนอเพื่อพิจารณาดังต่อไปนี้

๑. คัมภีร์สมันตปาสาทิกา (อรรถกถาพระวินัย ผลงานของพระพุทธโฆสะ พุทธศตวรรษที่ ๑๐) ภาคที่ ๑ ตอนที่กล่าวถึงการจัดหมวดหมู่พระสูตรในขุททก-นิกาย เรียกคัมภีร์นี้ว่า นิทเทส ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

... ขุททกปา□ ธมฺมปท อุทาน อิติวุตฺตก สุตตนิปาต วิมานวตฺถุ เปตวตฺถุเถร คาถา เถรีคาถา ชาตก นิทฺเทส ปฏิสมฺภิทา อปทาน พุทฺธวํส

จริยาปิฏกวเสน ปณฺณรสเภโท ขุทฺทกนิกาโย ...

ขุททกนิกาย ๑๕ ประเภท คือ

๑. ขุททกปาฐะ ๒. ธัมมปทะ (ธรรมบท)
๓. อุทาน ๔. อิติวุตตกะ
๕. สุตตนิบาต ๖. วิมานวัตถุ
๗. เปตวัตถุ ๘. เถรคาถา
๙. เถรีคาถา ๑๐. ชาดก
๑๑. นิทเทส ๑๒. ปฏิสัมภิทามรรค
๑๓. อปทาน ๑๔. พุทธวงศ์
๑๕. จริยาปิฎก

๒. คัมภีร์สัทธัมมัปปัชโชติกา (อรรถกถามหานิทเทส ผลงานของพระอุปเสน มหาเถระ ชาวลังกา รจนาในรัชสมัยพระเจ้ากิตติเสนะ พ.ศ.๑๐๖๕) เรียกคัมภีร์นิทเทสนี้ว่า มหานิทเทส ดังปรากฏใน คนฺถารมฺภกถา (คำปรารภคัมภีร์) ตอนหนึ่งว่า

... อิทานิ โย อติอคฺคํ กตฺวา กถิตตฺตา มหาสมุทฺทมหาป□วี วิย มหา จ โส นิทฺเทโส จาติ มหานิทฺเทโส, ตํ มหานิทฺเทสํ วณฺณยิสฺสามิ.

... บัดนี้ข้าพเจ้า (พระอุปเสนะ) จักพรรณนามหานิทเทส ซึ่งเป็นคัมภีร์นิทเทสและเป็นคัมภีร์ใหญ่ดุจมหาสมุทรและมหาปฐพี เพราะท่าน(พระสารีบุตร)กล่าวไว้ยอดเยี่ยม

ในคำปรารภของคัมภีร์นี้ พระอุปเสนมหาเถระกล่าวไว้ชัดเจนว่า คัมภีร์มหา-นิทเทสว่าด้วยพระสูตรในวรรค ๒ วรรค คือ อัฏฐกวรรคและปารายนวรรค วรรคละ ๑๖ สูตร ขัคควิสาณสูตรอีก ๑ สูตรรวมเป็น ๓๓ สูตร หมายความว่า มหานิทเทสว่าด้วยเนื้อหาที่เป็นของจูฬนิทเทสด้วย จึงเห็นได้ว่าในสมัยนั้นยังไม่แบ่งเป็นมหานิทเทสและจูฬนิทเทส

ข้อสรุปข้างต้น อาจมีผู้เห็นได้ว่า ไม่ถูกต้อง เพราะคัมภีร์สัทธัมมัปปัชโชติกาของพระอุปเสนมหาเถระ มี ๒ เล่ม เล่มแรกเป็น มหานิทฺเทสวณฺณนา (พรรณนามหานิทเทส)และถือเป็น มหานิทฺเทสฏฺ□กถา (อรรถกถามหานิทเทส) เล่มที่ ๒ เป็น จูฬนิทฺเทสวณฺณนา (พรรณนาจูฬนิทเทส)และถือเป็น จูฬนิทฺเทสฏฺ□กถา (อรรถกถาจูฬนิทเทส) แสดงว่า ขณะนั้นมีจูฬนิทเทสแล้วด้วย

ถ้าอ่านคัมภีร์สัทธัมมัปปัชโชติกาให้ดี จะเห็นว่า เดิมเป็นเล่มเดียว คือ มหานิทฺเทสวณฺณนา คำที่ยืนยันว่า ข้อสรุปนี้เป็นจริง คือ นิคมคาถา(คำลงท้าย)

ของจูฬนิทฺเทสวณฺณนา (น. ๑๔๙) ที่ว่า

โย โส สุคตปุตฺตานํ อธิปติภูเตน หิตรตินา
เถเรน ถิรคุณวตา สุวิภตฺโต มหานิทฺเทโส
มหานิทเทสนั้นใด พระเถระผู้เป็นใหญ่แห่งบุตรพระสุคต
ผู้ยินดีในประโยชน์เกื้อกูล ผู้มีคุณอันมั่นคง จำแนกไว้ดีแล้ว

เนื่องจากในมหานิทฺเทสวณฺณนา มีแต่ คนฺถารมฺภกถา ไม่มีนิคมคาถา ส่วนในจูฬนิทฺเทสวณฺณนา ไม่มี คนฺถารมฺภกถา มีแต่นิคมคาถา และในนิคมคาถานั้นไม่มีคำว่า จูฬนิทฺเทส อยู่เลย จึงลงความเห็นได้ว่าเดิมคัมภีร์สัทธัมมัปปัชโชติกามีเล่มเดียว มาแยกเป็น ๒ เล่มในชั้นหลัง

๓. คัมภีร์วินยสังคหัฏฐกถา (ผลงานของพระสารีบุตรมหาเถระ ชาวลังการจนาในรัชสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑ พ.ศ.๑๑๘๖-๑๒๐๙) เรียกคัมภีร์นิทเทส

นี้ว่า มหานิทเทส เช่น เล่าเรื่องการสืบต่อคัมภีร์มหานิทเทสของภิกษุชาวลังกา

โดยมุขปาฐะก่อนการทำสังคายนาครั้งที่ ๕ (พ.ศ.๔๓๓ รัชสมัยพระเจ้าวัฏคามินี)

ที่มีการจารึกพระไตรปิฎกลงใบลานเป็นครั้งแรก ว่า

เมื่อคราวเกิดภัยพิบัติ มีภิกษุรูปหนึ่ง ทรงจำคัมภีร์ มหานิทเทสได้อย่างคล่องแคล่วแม่นยำชำนาญ(แต่ท่านเป็นอลัชชี) ในครั้งนั้น พระมหาติปิฎกเถระ ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของพระติสสเถระผู้ทรงจำนิกายทั้ง ๔ ได้นิมนต์ให้ท่านพระมหารักขิตเถระไปเรียนคัมภีร์มหานิทเทสในสำนักภิกษุอลัชชีนั้น ท่านพระมหารักขิตเถระไม่ยอมไปเรียนด้วยอ้างว่า ภิกษุรูปที่ทรงจำคัมภีร์มหานิทเทสนั้นเป็นอลัชชี พระมหาติปิฎกเถระกล่าวว่า ท่านจะไปนั่งเป็นเพื่อนอยู่ด้วย ท่านพระมหารักขิตเถระจึงกล่าวว่า □ถ้าท่านอาจารย์ไปนั่งเป็นเพื่อนอยู่ด้วย ผมก็จะ

ไปเรียน แล้วก็ได้ไปเรียนมหานิทเทสอยู่ทั้งวันทั้งคืน ในวันสุดท้ายที่เรียนจนทรงจำได้หมด ท่านพระมหารักขิตเถระได้เห็นผู้หญิงอยู่ใต้เตียงของพระภิกษุอลัชชีนั้น จึงกล่าวว่า ผมได้ฟังมาก่อนแล้วทีเดียว ถ้ารู้อย่างนี้ผมจะไม่เรียนในสำนักอลัชชีเช่นนี้

แต่จะอย่างไรก็ตาม พระเถระเป็นจำนวนมาก ก็ได้เรียนมหานิทเทสในสำนักภิกษุนั้น แล้วรักษามหานิทเทสสืบต่อกันมาได้

๔. คัมภีร์สารัตถทีปนีฎีกา ปฐมภาค (ผลงานของพระสารีบุตรมหาเถระชาวลังกา รูปเดียวกับผู้รจนาวินยสังคหัฏฐกถา) ระบุไว้ชัดเจนว่าคัมภีร์นิทเทสที่ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรรจนานั้น เรียกว่า มหานิทเทส และจูฬนิทเทส (... อายสฺมตา ธมฺมเสนาปติสารีปุตฺตตฺเถเรน กโต นิทฺเทโส มหานิทฺเทโส จูฬนิทฺเทโสติ จ วุจฺจติ)

ข้ออ้างนี้เป็นพยานยืนยันว่า มาแบ่งเป็น ๒ เล่ม ในชั้นหลัง คือชั้นฎีกานั่นเอง

เหตุที่จัดคัมภีร์นิทเทสเข้าในพระไตรปิฎก

อาจมีผู้สงสัยว่า เมื่อคัมภีร์นิทเทสเป็นเพียงผลงานแนวอรรถกถาของท่านพระสารีบุตร ทำไมจึงจัดเข้าไว้ในพระไตรปิฎกด้วย จึงขอเสนอเหตุผลเพื่อพิจารณาดังต่อไปนี้

โดยปกติ ท่านพระสารีบุตรทำหน้าที่อธิบายขยายความพระพุทธวจนะที่มีผู้สงสัย และมาขอให้ท่านอธิบายอยู่เป็นประจำ และมีหลายครั้งที่ท่านได้ฟังพระพุทธวจนะโดยย่อแล้วกราบทูลพระผู้มีพระภาคทันทีว่า ท่านเข้าใจเนื้อหาพระพุทธวจนะนั้นโดยละเอียด และได้อธิบายถวาย พระผู้มีพระภาคตรัสชมเชยว่า ท่านอธิบายขยายความได้ถูกต้องตรงตามพระพุทธประสงค์ ผลงานในลักษณะนี้มีปรากฏอยู่ในพระสูตรหลายสูตร เช่น สัมมาทิฏฐิสูตร (ม.มู. ๑๒/๘๙-๑๐๔/๖๓-๗๕) ทุติยโสวจัสสตาสูตร (องฺ.สตฺตก. ๒๓/๓๕/๒๗-๒๘) สักกัจจสูตร (องฺ.สตฺตก. ๒๓/๗๐/๙๗-๑๐๒)

ผลงานอีกลักษณะหนึ่ง เป็นการอธิบายขยายความพระพุทธวจนะในแนวพระอภิธรรมให้มีนัยและความหมายวิจิตรพิสดารยิ่ง และจัดอยู่ในพระไตรปิฎกด้วย ผลงานนี้คือปฏิสัมภิทามรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๓๑

นอกจากนี้ยังมีผลงานที่ท่านริเริ่มขึ้นเพื่อเป็นการสืบต่อพระพุทธศาสนาให้เจริญ มั่นคงมี ๒ ลักษณะ คือ (๑) สังคีติสูตร (ที.ปา. ๑๑/๒๙๖-๓๔๘/๑๘๘-๒๔๐) และทสุตตรสูตร (ที.ปา. ๑๑/๓๕๐-๓๖๐/๒๔๑-๒๘๒) (๒) คัมภีร์นิทเทสที่กำลังกล่าวถึง

๑. สังคีติสูตร ท่านพระสารีบุตรแสดงในที่ประชุมสงฆ์ ซึ่งมีพระพุทธองค์ประทับอยู่ด้วย ณ ท้องพระโรงหลังใหม่ชื่ออุพภตกะของพวกมัลลกษัตริย์ กรุงปาวา แคว้นมัลละ โดยปรารภความแตกสามัคคีของสาวกนิครนถ์ หลังจากนิครนถ์นาฏ-บุตรดับขันธ์ไม่นาน แล้วเสนอแนะให้มีการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยเพื่อความเป็น

ระเบียบเรียบร้อย สะดวกแก่การศึกษา ซึ่งจะทำให้พระธรรมวินัยนี้เจริญมั่นคงสืบไปในอนาคต จากนั้นท่านได้แสดงตัวอย่างการจัดหมวดธรรมไว้ ๑๐ หมวด คือหมวดธรรมที่มีหัวข้อเดียว จนถึงหมวดธรรมมี ๑๐ หัวข้อ เมื่อท่านแสดงธรรมจบลง พระผู้มีพระภาคตรัสชมเชยว่า เป็นความคิดที่ดี ต่อมา ท่านได้เสนอวิธีการจัดหมวดหมู่พระธรรมให้พิสดารขึ้นไปอีก ดังปรากฏในทสุตตรสูตร แนวความคิดนี้เป็นตัวอย่าง ของการทำสังคายนา คือการร้อยกรองพระธรรมวินัยสืบมา นับแต่ปฐมสังคายนาเป็นต้นมา

๒. คัมภีร์นิทเทส เป็นผลงานแนวอรรถกถา คงเนื่องมาจากการมองเห็นการณ์ไกลว่า แม้ได้มีการสังคายนาจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยให้เป็นระเบียบเรียบร้อย สะดวกแก่ผู้ศึกษาแล้วก็ตาม แต่เมื่อเวลาผ่านไป คนรุ่นใหม่ ผู้ไม่เข้าใจภาษาในพระไตรปิฎกดีพอ ก็จะตีความไปต่าง ๆ กัน อันทำให้แตกสามัคคีได้ ท่านจึงเสนอวิธีอธิบายความหมายของพระพุทธวจนะในแนวอรรถกถาไว้ให้เป็นตัวอย่างการแต่งคัมภีร์อรรถกถาแก่พระเถระรุ่นหลัง โดยท่านได้แสดงแนวความคิดนี้แก่พระเถระหลายรูป มีท่านพระอานนท์ เป็นต้น

ต่อมาเมื่อมีการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ หลังพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน (ท่านพระสารีบุตรนิพพานก่อนพระผู้มีพระภาค) ท่านพระอานนท์ได้สาธยายนิทเทสให้ที่ประชุมพระธรรมสังคาหกาจารย์ฟังตามที่ท่านได้ฟังมาโดยตรงจากท่านพระสารีบุตร ที่ประชุมจึงมีมติให้จัดเข้าไว้ในขุททกนิกาย ดังที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน และถือเป็นแม่แบบของการรจนาคัมภีร์อรรถกถาสืบมา

วิธีการอธิบายพระพุทธวจนะแนวอรรถกถาในมหานิทเทส

วิธีการอธิบายพระพุทธวจนะในพระสูตรต่าง ๆ ที่ท่านพระสารีบุตรใช้ในคัมภีร์มหานิทเทสนี้มีถึง ๙ แบบดังนี้

๑. แบบที่ยกพระพุทธวจนะทั้งบาทพระคาถามาตั้ง แล้วอธิบายทีละบท เช่น

กามํ กามยมานสฺส ตสฺส เจ ตํ สมิชฺฌติ
อทฺธา ปีติมโน โหติ ลทฺธา มจฺโจ ยทิจฺฉติ.
ถ้ากามนั้นสำเร็จด้วยดีแก่สัตว์นั้น ผู้อยากได้กามอยู่
สัตว์นั้นได้กามตามที่ต้องการแล้ว ย่อมเป็นผู้อิ่มใจแน่แท้

อทฺธา ปีติมโน โหตีติ อทฺธาติ : เอกํสวจนํ นิสฺสํสยวจนํ นิกฺกงฺขาวจนํ อเทฺวชฺฌวจนํ อเทฺวหฺหกวจนํ นิโยควจนํ อปณฺณกวจนํ อวตฺถาปนวจนเมตํ อทฺธาติ. ปีตีติ : ยา ป□ฺจกามคุณปฏิส□ฺ□ุตฺตา ปีติ ปามุชฺชํ อาโมทนา ปโมทนา หาโส ปหาโส วิตฺติ ตุฏฺ□ิ โอทคฺยํ อตฺตมนตา อภิปูรณตา จิตฺตสฺส. มโนติ : ยํ จิตฺตํ มโน มานสํ หทยํ ปณฺฑรํ มโน มนายตนํ มนินฺทฺริยํ วิ□ฺ□าณํ วิ□ฺ□าณกฺขนฺโธ ตชฺชา มโนวิ□ฺ□าณธาตุ, อยํ วุจฺจติ มโน. อยํ มโน อิมาย ปีติยา สหคโต โหติ สหชาโต สํสฏฺโ□ สมฺปยุตฺโต เอกุปฺปาโท เอกนิโรโธ เอกวตฺถุโก เอการมฺมโณ.

ปีติมโน โหตีติ : ปีติมโน โหติ ตุฏฺ□มโน หฏฺ□มโน ปหฏฺ□มโน อตฺตมโน อุทคฺคมโน มุทิตมโน ปโมทิตมโน โหตีติ อทฺธา ปีติมโน โหติ. (๑/๒)

คำว่า แน่แท้ ในคำว่า ย่อมเป็นผู้อิ่มใจแน่แท้ เป็นคำกล่าวโดยนัยเดียว เป็นคำกล่าวโดยไม่สงสัย เป็นคำกล่าวโดยไม่เคลือบแคลง เป็นคำกล่าวโดยไม่เป็น ๒ นัย เป็นคำกล่าวโดยไม่เป็น ๒ อย่าง เป็นคำกล่าวโดยรัดกุม เป็นคำกล่าวโดยไม่ผิด คำว่า แน่แท้ นี้ เป็นคำกล่าวที่กำหนดไว้แน่แล้ว

คำว่า อิ่ม ได้แก่ ความอิ่มเอิบ ความปราโมทย์ ความบันเทิง ความเบิกบาน ความร่าเริง ความรื่นเริง ความปลื้มใจ ความยินดี ความมีใจสูง ความมีใจแช่มชื่น ความเต็มใจ ที่ประกอบด้วยกามคุณ ๕

คำว่า ใจ ได้แก่ จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มนะ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุ ที่เกิดจากผัสสะเป็นต้นนั้น นี้เรียกว่า ใจ ใจนี้ ไปพร้อมกัน คือ เกิดร่วมกัน ระคนกัน เกี่ยวเนื่องกัน เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน มีวัตถุอย่างเดียวกัน มีอารมณ์อย่างเดียวกันกับความอิ่มเอิบนี้

คำว่า ย่อมเป็นผู้อิ่มใจ ได้แก่ เป็นผู้อิ่มใจ คือ เป็นผู้มีใจยินดี มีใจร่าเริง มีใจเบิกบาน มีใจแช่มชื่น มีใจสูง บันเทิงใจ ปลาบปลื้มใจ รวมความว่า ย่อมเป็นผู้อิ่มใจแน่แท้

๒. แบบที่ยกพระพุทธวจนะทั้งบาทพระคาถามาตั้ง แล้วอธิบายภาพรวมทั้งหมด เช่น

ตสฺส เจ กามยานสฺส ฉนฺทชาตสฺส ชนฺตุโน
เต กามา ปริหายนฺติ สลฺลวิทฺโธว รุปฺปติ.

ถ้าเมื่อสัตว์นั้นอยากได้กามอยู่ เกิดความพอใจแล้ว กามเหล่านั้นเสื่อมไป สัตว์นั้นย่อมเจ็บปวดเหมือนถูกลูกศรแทง

สลฺลวิทฺโธว รุปฺปตีติ : ยถา อโยมเยน วา สลฺเลน วิทฺโธ, อฏ□ิมเยน วา สลฺเลน ทนฺตมเยน วา สลฺเลน วิสาณมเยน วา สลฺเลน กฏ□มเยน วา สลฺเลน วิทฺโธ รุปฺปติ กุปฺปติ ฆฏฺฏียติ ปีฬียติ, พฺยถิโต โทมนสฺสิโต โหติ. เอวเมวํ วตฺถุกามานํ วิปริณาม□ฺ□ถาภาวา อุปฺปชฺชนฺติ โสกปริเทวทุกฺขโทมนสฺสุปายาสา. โส กามสลฺเลน จ โสกสลฺเลน จ วิทฺโธ รุปฺปติ กุปฺปติ ฆฏฺฏียติ ปีฬียติ, พฺยถิโต โทมนสฺสิโต โหตีติ สลฺลวิทฺโธว รุปฺปติ. (๒/๔)

คำว่า สัตว์นั้นย่อมเจ็บปวดเหมือนถูกลูกศรแทง อธิบายว่า สัตว์ผู้ถูกลูกศรเหล็กแทงก็ตาม ถูกลูกศรกระดูก ลูกศรงา ลูกศรเขา หรือลูกศรไม้แทงก็ตาม ย่อมเจ็บปวด ดิ้นรน กระสับกระส่าย เดือดร้อน เจ็บกาย เจ็บใจ ฉันใด เพราะวัตถุกามแปรเป็นอื่นไป ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจย่อมเกิดขึ้น ฉันนั้นเหมือนกัน สัตว์นั้นถูกลูกศรคือกาม และลูกศรคือความ

เศร้าโศกแทงแล้ว ย่อมเจ็บปวด ดิ้นรน กระสับกระส่าย เดือดร้อน เจ็บกาย เจ็บใจ รวมความว่า สัตว์นั้นย่อมเจ็บปวดเหมือนถูกลูกศรแทง

๓. แบบที่ยกพระพุทธวจนะทั้งบาทพระคาถามาตั้ง แล้วอธิบายทีละบท และบทที่นำมาอธิบายนั้นมีวิภัตติตรงกันกับบทตั้ง เช่น

เขตฺตำ วตฺถุ๎ หิร□ฺ□ำ วา ควาสฺสำ ทาสโปริสำ
ถิโย พนฺธู ปุถู กาเม โย นโร อนุคิชฺฌ
ติ.

นรชนใด ปรารถนาเนือง ๆ ซึ่งไร่นา ที่ดิน เงิน
โค ม้า ทาส บุรุษ สตรี พวกพ้อง หรือกามเป็นอัน
มาก

เขตฺตำ วตฺถุ๎ หิร□ฺ□ำ วาติ เขตฺตนฺติ : สาลิกฺเขตฺตำ วีหิกฺเขตฺตำ มุคฺคกฺเขตฺตำ มาสกฺเขตฺตำ ยวกฺเขตฺตำ โคธูมกฺเขตฺตำ ติลกฺเขตฺตำ. วตฺถูนฺติ : ฆรวตฺถุ โกฏฺ□กวตฺถุ ปุเรวตฺถุ ปจฺฉาวตฺถุ อารามวตฺถุ วิหารวตฺถุ. หิร□ฺ□นฺติ : หิร□ฺ□ำ วุจฺจติ กหาปโณติ เขตฺตำ วตฺถุ๎ หิร□ฺ□ำ วา. (๔/๘)

คำว่า ไร่นา ในคำว่า ไร่นา ที่ดิน เงิน ได้แก่ นาข้าวสาลี นาข้าว ไร่ถั่วเขียว ไร่ถั่วราชมาส นาข้าวเหนียว นาข้าวละมาน ไร่งา

คำว่า ที่ดิน ได้แก่ ที่ปลูกเรือน ที่สร้างยุ้งฉาง ที่หน้าเรือน ที่หลังเรือน ที่สวน ที่อยู่

คำว่า เงิน ได้แก่ เหรียญกษาปณ์ ตรัสเรียกว่า เงิน รวมความว่า ไร่นา
ที่ดิน เงิน

๔. แบบที่ยกพระพุทธวจนะทั้งบาทพระคาถามาตั้ง แต่บทที่นำมาอธิบาย มีวิภัตติต่างกับบทที่มีอยู่ในบาทพระคาถานั้น เช่น

ฉนฺทชาตสฺส ชนฺตุโนติ ฉนฺโทติ : โย กาเมสุ กามจฺฉนฺโท กามราโค กามนนฺที กามตณฺหา กามเสฺนโห กามปริฬาโห กามมุจฺฉา กามชฺโฌสานำ กาโมโฆ กามโยโค กามุปาทานำ กามจฺฉนฺทนีวรณำ, ตสฺส โส กามจฺฉนฺโท ชาโต โหติ ส□ฺชาโต นิพฺพตฺโต อภินิพฺพตฺโต ปาตุภูโต. (๒/๓)

คำว่า เมื่อสัตว์...เกิดความพอใจแล้ว อธิบายว่า

คำว่า ความพอใจ ได้แก่ ความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ ความกำหนัดด้วยอำนาจความใคร่ ความเพลิดเพลินด้วยอำนาจความใคร่ ความทะยานอยากด้วยอำนาจความใคร่ ความเยื่อใยด้วยอำนาจความใคร่ ความเร่าร้อนด้วยอำนาจความใคร่ ความสยบด้วยอำนาจความใคร่ ความติดใจด้วยอำนาจความใคร่ ห้วงน้ำคือความใคร่ กิเลสเครื่องประกอบคือความใคร่ กิเลสเครื่องยึดมั่นคือความใคร่ กิเลสเครื่องกั้นจิตคือความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ในกามทั้งหลาย ความพอใจด้วยอำนาจความใคร่เกิดแล้ว เกิดขึ้นแล้ว บังเกิดแล้ว บังเกิดขึ้นแล้ว ปรากฏแล้ว แก่สัตว์นั้น

๕. แบบวิเคราะห์ศัพท์ เช่น

วิสตฺติกาติ : เกนฏฺเ□น วิสตฺติกา ? วิสตาติ วิสตฺติกา, วิสาลาติ วิสตฺติกา, วิสฏาติ วิสตฺติกา, วิสกุกตีติ วิสตฺติกา, วิสหรตีติ วิสตฺติกา, วิสวาทิกาติ วิสตฺติกา, วิสมูลาติ วิสตฺติกา, วิสผลาติ วิสตฺติกา, วิสปริโภคติ วิสตฺติกา. (๓/๗)

คำว่า วิสัตติกา อธิบายว่า ตัณหาชื่อว่าวิสัตติกา เพราะมีความหมายอย่างไร ตัณหาชื่อว่าวิสัตติกา เพราะแผ่ไป ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะซ่านไป ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะขยายไป ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะครอบงำ ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะสะท้อนไป ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะเป็นตัวการให้พูดผิด ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะมีรากเป็นพิษ ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะมีผลเป็นพิษ ชื่อว่าวิสัตติกา เพราะเป็นตัวการให้บริโภคสิ่งมีพิษ

๖. แบบที่ยกพระพุทธวจนะที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรอื่นมายืนยันหรือสนับสนุน คำอธิบายนั้น เช่น

ปริสฺสยาติ : เกนฏฺเ□น ปริสฺสยา ? ปริสหนฺตีติ ปริสฺสยา, ปริหานาย สวตฺตนฺตีติ ปริสฺสยา, ตตฺราสยาติ ปริสฺสยา. ฯ เป ฯ

กถ ตตฺราสยาติ ปริสฺสยา ? ตตฺเถเต ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ อตฺตภาวสนฺนิสฺสยา, ยถา พิเล พิลาสยา ปาณา สยนฺติ, ทเก ทกาสยา ปาณา สยนฺติ, วเน วนาสยา ปาณา สยนฺติ, รุกฺเข รุกฺขาสยา ปาณา สยนฺติ. เอวเมว ตตฺเถเต ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ อตฺตภาวสนฺนิสฺสยา. เอวมฺปิ ตตฺราสยาติ ปริสฺสยา.

วุตฺต เหต ภควตา : สานฺเตวาสิโก ภิกฺขเว ภิกฺขุ สาจริยโก ทุกฺข น ผาสุ วิหรติ. กถ□ฺจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สานฺเตวาสิโก สาจริยโก ทุกฺข น ผาสุ วิหรติ ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน จกฺขุนา รูป ทิสฺวา อุปฺปชฺชนฺติ เย ปาปกา อกุสลา ธมฺมา สรสงฺกปฺปา ส□ฺโ□ชนียา, ตฺยสฺส อนฺโต วสนฺติ อนฺวาสฺสวนฺติ ปาปกา อกุสลา ธมฺมาติ, ตสฺมา □สานฺเตวาสิโก□ติ วุจฺจติ. เต น สมุทาจรนฺติ, สมุทาจรนฺติ น ปาปกา อกุสลา ธมฺมาติ ตสฺมา □สาจริยโก□ติ วุจฺจติ. (๕/๑๐-๑๑)

คำว่า อันตรายทั้งหลาย อธิบายว่า ชื่อว่าอันตราย เพราะมีความหมายอย่างไร ชื่อว่าอันตราย เพราะครอบงำ ชื่อว่าอันตราย เพราะเป็นไปเพื่อความเสื่อม ชื่อว่าอันตราย เพราะเป็นอกุศลธรรมที่อาศัยอยู่ในอัตภาพ ฯลฯ

ที่ชื่อว่าอันตราย เพราะเป็นอกุศลธรรมที่อาศัยอยู่ในอัตภาพ เป็นอย่างไร

คือ บาปอกุศลธรรมเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นในอัตภาพนั้น มีอัตภาพเป็นที่อาศัย เปรียบเหมือนสัตว์ที่อาศัยรูย่อมอยู่ในรู สัตว์ที่อาศัยน้ำย่อมอยู่ในน้ำ สัตว์ที่อาศัยป่าย่อมอยู่ในป่า สัตว์ที่อาศัยต้นไม้ย่อมอยู่บนต้นไม้ ฉันใด บาปอกุศลธรรมเหล่านี้ย่อมเกิดในอัตภาพนั้น มีอัตภาพเป็นที่อาศัย ฉันนั้นเหมือนกัน ที่ชื่อว่าอันตราย เพราะเป็นอกุศลธรรมที่อาศัยอยู่ในอัตภาพ เป็นอย่างนี้บ้าง

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่กับกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ภายใน ผู้อยู่กับกิเลสที่ฟุ้งขึ้น ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ไม่สบาย ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้อยู่กับกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ภายใน ผู้อยู่กับกิเลสที่ฟุ้งขึ้น ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ไม่สบาย เป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย บาปอกุศลธรรมทั้งหลาย มีความดำริซ่านไปเกื้อกูลแก่สังโยชน์ ย่อมเกิดขึ้นแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เพราะตาเห็นรูป บาปอกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมอยู่ ย่อมซ่านไปภายในของภิกษุนั้น เพราะฉะนั้น จึงตรัสเรียกภิกษุนั้นว่า □ผู้อยู่กับกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ภายใน□ บาปอกุศลธรรมเหล่านั้น ย่อมฟุ้งขึ้นท่วมภิกษุนั้น เพราะฉะนั้น พระองค์จึงตรัสเรียกภิกษุนั้นว่า □ผู้อยู่กับกิเลสที่ฟุ้งขึ้น □

๗. แบบที่ยกคาถาภาษิตมายืนยัน หรือ อ้างอิง เช่น

ควาสฺสํ ทาสโปริสนฺติ ควนฺติ : คาโว วุจฺจนฺติ. อสฺสาติ ปสุกาทโย วุจฺจนฺติ. ทาสาติ : จตฺตาโร ทาสา : อนฺโตชาตโก ทาโส ธนกฺกีตโก ทาโส สามํ วา ทาสพฺยํ อุเปติ อกามโก วา ทาสวิสยํ อุเปติ.

อามายทาสาปิ ภวนฺติ เหเก
ธเนน กีตาปิ ภวนฺติ ทาสา
สาม□ฺจ เอเก อุปยนฺติ ทาสพฺยํ
ภยาปนุณฺณาปิ ภวนฺติ ทาสาติ. (๔/๘-๙)

คำว่า ทาส ได้แก่ ทาส ๔ จำพวก คือ

๑. ทาสที่เกิดภายใน(ทาสในเรือนเบี้ย)
๒. ทาสที่ซื้อมาด้วยทรัพย์(ทาสสินไถ่)
๓. ผู้สมัครเป็นทาสเอง
๔. เชลยที่ตกเป็นทาส

(สมจริงดังที่วิธูรบัณฑิตโพธิสัตว์กล่าวไว้ว่า)

คนบางพวกเป็นทาสโดยกำเนิด
บางพวกเป็นทาสที่เขาซื้อมาด้วยทรัพย์
บางพวกสมัครเข้าเป็นทาสเอง
บางพวกตกเป็นเชลยจึงยอมเป็นทาส

๘. แบบที่นำศัพท์ที่เป็นไวพจน์ หรือคำพ้อง ซึ่งใช้แทนกันได้ มาไขความให้พิสดารขึ้น เช่น

โสมํ วิสตฺติกํ โลเก, สโต สมติวตฺตตีติ โสติ : โย กาเม ปริวชฺเชติ. วิสตฺติกา วุจฺจติ ตณฺหา. โย ราโค สาราโค อนุนโย อนุโรโธ นนฺที นนฺทิราโค จิตฺตสฺส สาราโค อิจฺฉา มุจฺฉา อชฺโฌสานํ เคโธ ปลิเคโธ สงฺโค ปงฺโก เอชา มายา ชนิกา ส□ฺชนนี สิพฺพินี ชาลินี สริตา วิสตฺติกา สุตฺตํ วิสฏา อายูหนี ทุติยา ปณิธิ ภวเนตฺติ วนํ วนโถ สนฺถโว เสนฺโห อเปกฺขา ปฏิพนฺธุ อาสา อาสึสนา อาสึสิตตฺตํ รูปาสา สทฺทาสา คนฺธาสา รสาสา โผฏ□พฺพาสา

ลาภาสา ธนาสา ปุตตาสา ชีวิตาสา ชปฺปา ปชปฺปา อภิชปฺปา ชปฺปนา ชปฺปิตตฺตํ โลลุปฺปี โลลุปฺปายนา โลลุปฺปายิตตฺตํ ปุจฺฉ□ิกตา สาธุกมฺยตา อธมฺมราโค วิสมโลโภ นิกนฺติ นิกามนา ปตฺถนา ปีหนา สมฺปตฺถนา, กามตณฺหา ภวตณฺหา วิภวตณฺหา, รูปตณฺหา อรูปตณฺหา นิโรธตณฺหา, รูปตณฺหา สทฺทตณฺหา คนฺธตณฺหา. รสตณฺหา โผฏ□พฺพตณฺหา ธมฺมตณฺหา... (๓/๖-๗)

คำว่า ผู้นั้น ในคำว่า ผู้นั้นมีสติล่วงพ้นตัณหาที่ชื่อว่าวิสัตติกานี้ในโลก ได้แก่ ผู้ละกามได้ ตัณหา ตรัสเรียกว่า วิสัตติกา คือ ความกำหนัด ความกำหนัดนัก ความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี ความเพลิดเพลิน ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน ความกำหนัดนักแห่งจิต ความอยาก ความสยบ ความหมกมุ่น ความหื่น ความหื่นกระหาย ความข้องอยู่ ความจมอยู่ ธรรมชาติที่ทำให้พลุกพล่าน ธรรมชาติที่หลอกลวง ธรรมชาติที่ยังสัตว์ให้เกิด ธรรมชาติที่ยังสัตว์ให้เกิดพร้อม ธรรมชาติที่ร้อยรัด ธรรมชาติที่มีข่าย ธรรมชาติที่กำซาบใจ ธรรมชาติที่ซ่านไป ธรรมชาติดุจเส้นด้าย ธรรมชาติที่แผ่ไป ธรรมชาติที่ประมวลมา ธรรมชาติที่เป็นเพื่อน ความคนึงหา ตัณหาที่นำพาไปสู่ภพ ตัณหาดุจป่า ตัณหาดุจป่าทึบ ความเชยชิด ความเยื่อใย ความห่วงใย ความผูกพัน ความหวัง กิริยาที่หวัง ภาวะที่หวัง ความหวังในรูป ความหวังในเสียง ความหวังในกลิ่น ความหวังในรส ความหวังในโผฏฐัพพะ ความหวังในลาภ ความหวังในทรัพย์ ความหวังในบุตร ความหวังในชีวิต ธรรมชาติที่กระซิบ ธรรมชาติที่กระซิบบ่อย ๆ ธรรมชาติที่กระซิบยิ่ง ความกระซิบ กิริยาที่

กระซิบ ภาวะที่กระซิบ ความละโมบ กิริยาที่ละโมบ ภาวะที่ละโมบ ธรรมชาติที่ทำให้หวั่นไหว ภาวะที่ใคร่ แต่อารมณ์ดี ๆ ความกำหนัดในฐานะอันไม่ควร ความโลภเกินพอดี ความติดใจ กิริยาที่ติดใจ ความปรารถนา ความใฝ่หา ความหมายปอง กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ตัณหาในรูปภพ ตัณหาในอรูปภพ ตัณหาในนิโรธ รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา ธัมมตัณหา ...

๙. แบบที่มุ่งอธิบายเนื้อหาสาระเป็นสำคัญ เช่น

มุนีติ : โมนํ วุจฺจติ □าณํ. ยา ป□ฺ□า ปชานนา ... อโมโห ธมฺมวิจโย สมฺมาทิฏฺ□ิ, เตน □าเณน สมนฺนาคโต มุนิ โมนปฺปตฺโตติ. ตีณิ โมเนยฺยานิ : กายโมเนยฺยํ วจีโมเนยฺยํ มโนโมเนยฺยํ.

กตมํ กายโมเนยฺยํ ? ติวิธานํ กายทุจฺจริตานํ ปหานํ กายโมเนยฺยํ, ติวิธํ กายสุจริตํ กายโมเนยฺยํ, กายารมฺมเณ □าณํ กายโมเนยฺยํ, กายปริ□ฺ□า กายโมเนยฺยํ, ปริ□ฺ□าสหคโต มคฺโค กายโมเนยฺยํ, กาเย ฉนฺทราคสฺส ปหานํ กายโมเนยฺยํ, กายสงฺขารนิโรโธ จตุตฺถชฺฌานสมาปตฺติ กายโมเนยฺยํ, อิทํ กายโมเนยฺยํ.

กตมํ วจีโมเนยฺยํ ? จตุพฺพิธานํ วจีทุจฺจริตานํ ปหานํ วจีโมเนยฺยํ, จตุพฺพิธํ วจีสุจริตํ วจีโมเนยฺยํ, วาจารมฺมเณ □าณํ วจีโมเนยฺยํ, วาจาปริ□ฺ□า วจีโมเนยฺยํ,

ปริ□ฺ□าสหคโต มคฺโค วจีโมเนยฺยํ, วาจาย ฉนฺทราคสฺส ปหานํ วจีโมเนยฺยํ, วจีสงฺขารนิโรโธ ทุติยชฺฌานสมาปตฺติ วจีโมเนยฺยํ, อิทํ วจีโมเนยฺยํ.

กตมํ มโนโมเนยฺยํ ? ติวิธานํ มโนทุจฺจริตานํ ปหานํ มโนโมเนยฺยํ, ติวิธํ มโนสุจริตํ มโนโมเนยฺยํ, จิตฺตารมฺมเณ □าณํ มโนโมเนยฺยํ, จิตฺตปริ□ฺ□า มโนโมเนยฺยํ, ปริ□ฺ□าสหคโต มคฺโค มโนโมเนยฺยํ, จิตฺเต ฉนฺทราคสฺส ปหานํ มโนโมเนยฺยํ, จิตฺตสงฺขารนิโรโธ ส□ฺ□าเวทยิตนิโรธํ มโนโมเนยฺยํ, อิทํ มโนโมเนยฺยํ. (๑๔/๔๗)

คำว่า มุนี อธิบายว่า ญาณ ท่านเรียกว่า โมนะ คือ ความรู้ทั่ว กริยาที่รู้ชัด ... ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ ผู้ที่ประกอบด้วยญาณนั้น ชื่อว่ามุนี คือ ผู้บรรลุโมนญาณแล้ว โมเนยยธรรม (ธรรมที่ทำให้เป็นมุนี) มี ๓ ประการ คือ (๑) โมเนยยธรรมทางกาย (๒) โมเนยยธรรมทางวาจา (๓) โมเนยยธรรมทางใจ

โมเนยยธรรมทางกาย เป็นอย่างไร

คือ การละกายทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย กายสุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย ญาณมีกายเป็นอารมณ์ ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย กาย-ปริญญา(การกำหนดรู้กาย) ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย มรรคที่สหรคตด้วยปริญญา ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในกาย ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย ความดับแห่งกายสังขาร การบรรลุจตุตถฌาน ชื่อว่า

โมเนยยธรรมทางกาย นี้ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางกาย

โมเนยยธรรมทางวาจา เป็นอย่างไร

คือ การละวจีทุจริต ๔ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา วจีสุจริต ๔ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา ญาณมีวาจาเป็นอารมณ์ ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา วาจาปริญญา(การกำหนดรู้วาจา) ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา มรรคที่สหรคตด้วยปริญญา ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในวาจา ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา ความดับแห่งวจีสังขาร การบรรลุทุติยฌาน ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา นี้ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางวาจา

โมเนยยธรรมทางใจ เป็นอย่างไร

คือ การละมโนทุจริต ๓ อย่าง ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ มโนสุจริต ๓ อย่าง

ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ ญาณมีใจเป็นอารมณ์ ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ จิตต-ปริญญา(การกำหนดรู้จิต) ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ มรรคที่สหรคตด้วยปริญญา ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจในจิต ชื่อว่า

โมเนยยธรรมทางใจ ความดับแห่งจิตตสังขาร การบรรลุสัญญาเวทยิตนิโรธ ชื่อว่า

โมเนยยธรรมทางใจ นี้ชื่อว่าโมเนยยธรรมทางใจ

แนะนำเนื้อหาของมหานิทเทส

มหานิทเทสว่าด้วยการอธิบายความหมายของพระพุทธวจนะในพระสูตร ๑๖ สูตร แห่งอัฏฐกวรรค สุตตนิบาต ขุททกนิกาย พระสูตรเหล่านี้จึงมีคำว่า นิทเทส ต่อท้าย ดังนี้

๑. กามสุตตนิทเทส ๒. คุหัฏฐกสุตตนิทเทส

๓. ทุฏฐัฏฐกสุตตนิทเทส ๔. สุทธัฏฐกสุตตนิทเทส

๕. ปรมัฏฐกสุตตนิทเทส ๖. ชราสุตตนิทเทส

๗. ติสสเมตเตยยสุตตนิทเทส ๘. ปสูรสุตตนิทเทส

๙. มาคันทิยสุตตนิทเทส ๑๐. ปุราเภทสุตตนิทเทส

๑๑. กลหวิวาทสุตตนิทเทส ๑๒. จูฬวิยูหสุตตนิทเทส

๑๓. มหาวิยูหสุตตนิทเทส ๑๔. ตุวฏกสุตตนิทเทส

๑๕. อัตตทัณฑสุตตนิทเทส ๑๖. สารีปุตตสุตตนิทเทส

๑. กามสุตตนิทเทส

๑.๑ ความหมาย

กามสุตตนิทเทส แปลว่า การอธิบายกามสูตร ซึ่งว่าด้วยกาม

๑.๒ ใจความสำคัญ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ถ้ากามนั้นสำเร็จด้วยดีแก่สัตว์นั้น ผู้อยากได้กามอยู่ สัตว์นั้นได้กามตามที่ต้องการแล้ว ย่อมเป็นผู้อิ่มใจแน่แท้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า กาม หมายถึง กาม ๒ อย่าง คือ วัตถุกาม และกิเลสกาม

๑. วัตถุกาม ได้แก่ (๑) ความอยากได้ส่วนที่ดีหรือส่วนที่อร่อย ที่เรียกว่า กามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ (๒) ความอยากได้ทรัพย์ทั้งส่วนที่เรียกว่า สวิญญาณกทรัพย์ (ทรัพย์ที่มีชีวิต) และอวิญญาณกทรัพย์ (ทรัพย์ที่ไม่มีชีวิต) ที่น่าใคร่น่าปรารถนา

๒. กิเลสกาม ได้แก่ ความอยากได้ที่เป็นตัวกิเลส คือ ตัวความอยาก ความปรารถนากามคุณ

วัตถุกามและกิเลสกามให้ความเอร็ดอร่อยสนุกสนานหวานชื่นแก่ผู้ปรารถนาได้เพียงชั่วครู่ชั่วยามที่เสพเท่านั้น แต่ให้ความเจ็บปวดชอกช้ำแก่ผู้เสพอย่างต่อเนื่องยาวนาน พระผู้มีพระภาคจึงทรงเปรียบเทียบกามไว้ดังนี้

- เปรียบเหมือนร่างโครงกระดูก เพราะให้ความยินดีน้อย
- เปรียบเหมือนชิ้นเนื้อ เพราะเป็นของทั่วไปแก่ชนส่วนมาก
- เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง เพราะมีความร้อนมาก
- เปรียบเหมือนคบเพลิงหญ้า เพราะไหม้ลุกลาม
- เปรียบเหมือนความฝัน เพราะปรากฏชั่วเวลาอันสั้น
- เปรียบเหมือนของยืม เพราะเป็นของครอบครองชั่วคราวตามกำหนด
- เปรียบเหมือนผลไม้คาต้น เพราะเป็นเหตุให้กิ่งหักต้นล้ม
- เปรียบเหมือนเขียงหั่นเนื้อ เพราะเป็นเครื่องรองรับการตัดฟัน
- เปรียบเหมือนหอกหลาว เพราะเป็นเครื่องทิ่มแทง
- เปรียบเหมือนหัวงู เพราะเป็นสิ่งมีภัยเฉพาะหน้า
- เปรียบเหมือนกองไฟ เพราะเผาผลาญ

เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นว่า กามทั้งหลายมีความหวานชื่นน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมากและมีโทษมากอย่างนี้ พึงเว้นขาดด้วยการข่มไว้และด้วยการตัดขาด อุปมาเหมือนบุรุษผู้รักสุข เกลียดทุกข์ ไม่อยากตาย พึงหลีกงูพิษ ฉันใด บุคคลผู้รักสุข เกลียดทุกข์ พึงเว้นกามทั้งหลาย ฉันนั้น

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า นรชนใดปรารถนาเนือง ๆ ซึ่งสวิญญาณกทรัพย์ เช่น ทาส ช้าง ม้า วัว ควาย เป็นต้น และอวิญญาณกทรัพย์ เช่น ที่ดิน ไร่นา นรชนนั้น ย่อมถูกอันตราย ๒ อย่าง ครอบงำ อนึ่ง เมื่อใด สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ ปัญญาพละ หิริพละ โอตตัปปพละ ไม่มีแก่บุคคลใด กิเลสคือ โลภะ โทสะ และโมหะ ย่อมย่ำยีบุคคลนั้น กิเลสและอันตรายนั้น ๆ ก็เข้าย่ำยี ทุกข์ต่าง ๆ คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้น จึงเกิดขึ้นตาม อุปมาเหมือนน้ำไหลเข้าเรือรั่ว แต่ถ้าเมื่อใดบุคคลมีสติอยู่ทุกเมื่อ ก็จะละกามทั้งหลายได้ เมื่อนั้นก็พึงข้ามห้วงน้ำทั้ง ๔ คือ กาม ภพ ทิฏฐิและอวิชชาได้ อุปมาเหมือนคนวิดน้ำออกจากเรือได้แล้ว ข้ามไปถึงฝั่งได้

๒. คุหัฏฐกสุตตนิทเทส

๒.๑ ความหมาย

คุหัฏฐกสุตตนิทเทส แปลว่า การอธิบายคุหัฏฐกสูตร ซึ่งว่าด้วยนรชนผู้ข้องอยู่ในถ้ำคือกาย

๒.๒ ใจความสำคัญ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

นรชนผู้ข้องอยู่ในถ้ำ ถูกกิเลสมากหลายปิดบังไว้
เมื่อดำรงตนอยู่ (อย่างนี้) ก็จมลงในเหตุให้ลุ่มหลง
ผู้เป็นเช่นนั้นแล ย่อมอยู่ไกลจากวิเวก
เพราะกามทั้งหลายในโลกไม่เป็นของที่นรชนละได้ง่ายเลย

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า นรชนผู้ข้องอยู่ในถ้ำ หมายถึง ผู้ข้องอยู่ในถ้ำคือกาย ข้องอยู่ในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ถูกกิเลสทั้งหลายมีราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น หุ้มห่อ ครอบคลุม ปิดบังไว้ จึงจมอยู่ในกามคุณ ๕ ย่อมอยู่ห่างไกลจากกายวิเวก จิตตวิเวก และอุปธิวิเวก เพราะกามทั้งหลายในโลกเป็นสิ่งที่ละได้ยาก

สัตว์ทั้งหลายมีความปรารถนา มีตัณหาเป็นต้นเหตุ ติดอยู่กับความพอใจในสุขเวทนา ในวัตถุที่น่าปรารถนา ในความเป็นหนุ่มสาว ในความไม่มีโรค ในชีวิต ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข กามคุณ ๕ และในความสมบูรณ์แห่งร่างกาย มุ่งหวังกามปรารถนากามทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต จึงหลุดพ้นได้ยากและช่วยคนอื่นให้หลุดพ้นไม่ได้

สัตว์ทั้งหลายรวมทั้งเทวดาและมนุษย์ต่างก็แสวงหาวัตถุกามและกิเลสกาม ลุ่มหลงอยู่ในกามคุณ ๕ ถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้ เป็นผู้ตกไปสู่นรก กำเนิดเดรัจฉาน เปตวิสัย ไม่ฟังคำสั่งสอนของสัตบุรุษ ตั้งอยู่ในกรรมที่ผิด จึงประสบทุกข์ ร้องคร่ำครวญอยู่

พระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังดิ้นรน กระสับกระส่าย เพราะตัณหา ทิฏฐิ กิเลส วิบาก ทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ มานะ อุทธัจจะ วิจิกิจฉา อนุสัย โลกธรรม ๘ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ โสกปริเทวทุกขโทมนัส-อุปายาส เพราะทุกข์อันเนื่องจากการเกิดในนรก กำเนิดเดรัจฉาน เปตวิสัย โลกมนุษย์ กำเนิดในครรภ์ คลอดจากครรภ์ โรคทางตา หู จมูก ลิ้น กาย โรคภัยต่าง ๆ เพราะญาติพี่น้องตาย สีลวิบัติ ทิฏฐิวิบัติ

หมู่ชนทั้งหลายผู้ประกอบด้วยกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมที่ผิด ผู้ยังไม่ปราศจากตัณหาในกามภพ รูปภพ อรูปภพ คติ อุปบัติ และปฏิสนธิ ร้องไห้ร่ำไรอยู่ใกล้ปากมัจจุราช

พระผู้มีพระภาคตรัสให้พระสาวกดูหมู่สัตว์ผู้กำลังดิ้นรนอยู่เพราะวัตถุที่ยึดมั่นว่าเป็นของเรา เหมือนฝูงปลาในน้ำน้อยสิ้นกระแสแล้ว นรชนเห็นโทษนี้แล้วอย่าก่อตัณหาในภพทั้งหลาย พึงประพฤติไม่ยึดถือว่าเป็นของเรา

นักปราชญ์พึงกำจัดความพอใจในส่วนสุดทั้งสอง กำหนดรู้ผัสสะด้วยปริญญา ๓ ประการ คือ (๑) ญาตปริญญา (๒) ตีรณปริญญา (๓) ปหานปริญญา ไม่พึงยินดี ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นต้น ติเตียนกรรมใดด้วยตนเองก็ไม่พึงทำ กรรมนั้น

มุนีกำหนดกามสัญญา พยาบาทสัญญา วิหิงสาสัญญา เนกขัมมสัญญา อัพยาบาทสัญญา อวิหิงสาสัญญา รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา มโนสัญญา ความจำได้ กิริยาที่จำได้ ภาวะที่จำได้ ด้วยปริญญา ๓ ประการ คือ ญาตปริญญา ตีรณปริญญา และปหานปริญญา พึงข้ามกาโมฆะ ทิฏโฐฆะ อวิชโชฆะได้ จึงไม่ข้องอยู่ในถ้ำ

๓. ทุฏฐัฏฐกสุตตนิทเทส

๓.๑ ความหมาย

ทุฏฐัฏฐกสุตตนิทเทส แปลว่า การอธิบายทุฏฐัฏฐกสูตร ซึ่งว่าด้วยเดียรถีย์ประทุษร้ายมุนี

๓.๒ ใจความสำคัญ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เดียรถีย์บางพวกมีใจชั่วกล่าวร้าย

บุคคลเหล่าอื่นเข้าใจว่าจริง ก็กล่าวร้ายด้วย

แต่มุนีไม่ใส่ใจคำกล่าวร้ายที่เกิดขึ้น

เพราะฉะนั้น มุนีจึงไม่มีกิเลสเครื่องตรึงจิตในที่ไหน ๆ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า เดียรถีย์บางพวกมีใจชั่วกล่าวร้าย หมายถึง พวกเดียรถีย์มีใจชั่วร้าย เห็นผิด หลงผิด ขุ่นเคือง อาฆาตแค้น กล่าวร้ายติเตียนพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ด้วยเรื่องไม่จริง พวกคนที่เชื่อถือเดียรถีย์เหล่านั้น เข้าใจว่าเป็นจริงเช่นกัน จึงพากันกล่าวร้ายติเตียนพระผู้มีพระภาคและภิกษุสงฆ์ด้วยเรื่องไม่จริง

ส่วนมุนีผู้บรรลุโมนญาณ ไม่หลงงมงาย เลือกเฟ้นธรรม เป็นสัมมาทิฏฐิ ก้าวล่วงกิเลสเครื่องข้องและตัณหาดุจตาข่ายได้ จึงไม่ใส่ใจคำกล่าวร้ายต่าง ๆ

ผู้ใดใส่ใจคำกล่าวร้าย ผู้นั้นก็ใส่ใจคำกล่าวร้าย ด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ

(๑) ผู้กล่าวร้ายย่อมใส่ใจคำว่าร้ายเพราะตนเองเป็นผู้กล่าวร้าย (๒) ผู้ถูกเขา กล่าวร้าย ถูกเขาติเตียน ก็โกรธ พยาบาท ตอบโต้ ทำความโกรธเคืองชิงชังให้ปรากฏว่า เราไม่ใช่ผู้ผิด

มุนีไม่ใส่ใจคำกล่าวร้าย ด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ (๑) มุนีผู้ไม่กล่าวร้าย ไม่ใส่ใจคำกล่าวร้าย เพราะตนเองมิใช่เป็นผู้กล่าวร้าย (๒) มุนีผู้ถูกเขากล่าวร้าย ถูกเขาติเตียน ไม่โกรธ ไม่พยาบาท ไม่ตอบโต้ ไม่ทำความโกรธเคืองชิงชังให้ปรากฏว่าเราไม่ใช่ผู้พูด

มุนีไม่มีกิเลสเครื่องตรึงจิต ๓ อย่าง คือ (๑) ราคะ (๒) โทสะ (๓) โมหะ เพราะท่านละได้แล้ว ตัดขาดได้แล้ว ทำให้สงบระงับได้แล้ว

ผู้มีปัญญาพึงละความถือตัวนัยต่าง ๆ เช่น

ความถือตัวนัยเดียว คือ ความมีจิตใฝ่สูง

ความถือตัว ๒ นัย คือ

๑. การยกตน

๒. การข่มผู้อื่น

ความถือตัว ๓ นัย คือ

๑. ความถือตัวว่าเลิศกว่าเขา

๒. ความถือตัวว่าเสมอเขา

๓. ความถือตัวว่าด้อยกว่าเขา

ความถือตัว ๔ นัย คือ

๑. ความถือตัวเพราะลาภ

๒. ความถือตัวเพราะยศ

๓. ความถือตัวเพราะความสรรเสริญ

๔. ความถือตัวเพราะความสุข

ความถือตัว ๕ นัย คือ

๑. ความถือตัวว่าเราได้รูปที่ถูกใจ

๒. ความถือตัวว่าเราได้เสียงที่ถูกใจ

๓. ความถือตัวว่าเราได้กลิ่นที่ถูกใจ

๔. ความถือตัวว่าเราได้รสที่ถูกใจ

๕. ความถือตัวว่าได้เราโผฏฐัพพะที่ถูกใจ

ความถือตัว ๖ นัย คือ

๑. ความถือตัวเพราะมีตาสมบูรณ์

๒. ความถือตัวเพราะมีหูสมบูรณ์

๓. ความถือตัวเพราะมีจมูกสมบูรณ์

๔. ความถือตัวเพราะมีลิ้นสมบูรณ์

๕. ความถือตัวเพราะมีกายสมบูรณ์

๖. ความถือตัวเพราะมีใจสมบูรณ์

๔. สุทธัฏฐกสุตตนิทเทส

๔.๑ ความหมาย

สุทธัฏฐกสุตตนิทเทส แปลว่า การอธิบายสุทธัฏฐกสูตร ซึ่งว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นความหมดจด

๔.๒ ใจความสำคัญ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เราเห็นนรชนผู้หมดจดว่า เป็นผู้ไม่มีโรคอย่างยิ่ง

ความหมดจดย่อมมีแก่นรชนเพราะความเห็น

บุคคลเมื่อรู้จริงอย่างนี้ ก็รู้แล้วว่าความเห็นนี้ยอดเยี่ยม

จึงเป็นผู้ตามพิจารณาเห็นความหมดจด

เพราะฉะนั้น ย่อมเชื่อว่าความเห็นนั้นเป็นญาณ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

พระผู้มีพระภาคทรงเห็นนรชนผู้ถึงความปลอดโรค ถึงความเกษม ถึงธรรมเครื่องป้องกัน ถึงธรรมเครื่องปกป้อง ถึงธรรมเป็นที่พึ่ง เป็นที่เป็นไปในเบื้องหน้า

ถึงความปลอดภัย ถึงความที่ไม่เกิดไม่ตาย เป็นที่ดับเย็นอันยอดเยี่ยม คือ นิพพาน

คำว่า ความหมดจดย่อมมีแก่นรชน เพราะความเห็น หมายความว่า ความสะอาดบริสุทธิ์ ความหลุดพ้น ย่อมมีได้เพราะการเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณ

คำว่า ย่อมเชื่อว่าความเห็นนั้นเป็นญาณ หมายถึง เชื่อว่า ความเห็นนั้นเป็นญาณ เป็นมรรค เป็นทางนำออกจากทุกข์ได้

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

ถ้าความหมดจดย่อมมีแก่นรชนเพราะความเห็น
หรือถ้านรชนนั้นละทุกข์ได้เพราะญาณ
นรชนผู้ยังมีอุปธินั้น ย่อมหมดจดเพราะมรรคอื่น (ก็ได้)
เพราะว่าทิฏฐิย่อมบ่งบอกถึงนรชนนั้นผู้พูดอย่างนั้น

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

ถ้านรชนถึงความบริสุทธิ์ หลุดพ้นจากทุกข์ได้ เพราะความเห็นหรือญาณ นรชนที่ยังมีอุปธิคือกิเลส แต่อวดอ้างว่าถึงความบริสุทธิ์หลุดพ้นจากทุกข์ได้ ก็ต้องถึงได้เพราะมรรคอื่นนอกจากมรรคในธรรมวินัยนี้ คือ ไม่ใช่สติปัฏฐาน สัมมัปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โพชฌงค์ อริยมรรคมีองค์ ๘ มรรคอื่นนั้น คือทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่งในทิฏฐิ ๖๒ ซึ่งเป็นมรรคที่ผิด ปฏิปทาที่ผิด ไม่หมดจด นำออกจากทุกข์ไม่ได้

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

พราหมณ์ไม่กล่าวความหมดจดในรูปที่เห็น
เสียงที่ได้ยิน ศีลวัตร หรืออารมณ์ที่รับรู้โดยมรรคอื่น
พราหมณ์นั้นผู้ไม่เข้าไปติดในบุญและบาป ละตนได้
เรียกว่า ผู้ไม่ทำเพิ่มเติมในโลกนี้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า พราหมณ์ ในที่นี้ หมายถึง พระอรหันต์ผู้ลอยธรรม ๗ ประการ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส (๔) ราคะ (๕) โทสะ (๖) โมหะ (๗) มานะ

พราหมณ์เช่นนี้ไม่ถือว่า การเห็นรูป ได้ยินเสียง เป็นมงคล ไม่ถือว่า คนจะบริสุทธิ์ได้ด้วยการประพฤติศีลวัตร

คำว่า พราหมณ์ผู้ไม่เข้าไปติดในบุญและบาป ละตนได้ เป็นผู้ไม่ทำเพิ่มเติมในโลกนี้ หมายความว่า ท่านไม่กลับมาเกิดในโลกนี้อีก เพราะท่านละบุญและบาปที่เป็นเหตุให้เกิดในภพได้แล้ว ละการยึดมั่นถือมั่นว่ามีตัวตนหรืออัตตาถาวร ได้แล้ว ท่านจึงข้ามพ้นเขตแดน ๔ อย่าง

เขตแดน ๔ อย่าง คือ

๑. สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย และกิเลสที่เป็นพวกเดียวกัน

๒. กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์อย่างหยาบ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัยอย่างหยาบ และกิเลสที่เป็นพวกเดียวกัน

๓. กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อย่างละเอียด และกิเลสที่เป็นพวกเดียวกัน

๔. รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย และกิเลสที่เป็นพวกเดียวกัน

พระอรหันต์ล่วงพ้นเขตแดนทั้ง ๔ นี้ ด้วยมรรค ๔ มีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น

๕. ปรมัฏฐกสุตตนิทเทส

๕.๑ ความหมาย

ปรมัฏฐกสุตตนิทเทส แปลว่า การอธิบายปรมัฏฐกสูตร ซึ่งว่าด้วยสัตว์ผู้ยึดถือทิฏฐิทั้งหลายว่า ยอดเยี่ยม

๕.๒ ใจความสำคัญ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

สัตว์เกิดผู้ยึดถือในทิฏฐิทั้งหลายว่ายอดเยี่ยม
ย่อมทำทิฏฐิใดให้ยิ่งใหญ่ในโลก
กล่าวทิฏฐิอื่นทุกอย่างนอกจากทิฏฐินั้นว่า เลว
เพราะฉะนั้น สัตว์เกิดนั้นจึงไม่ล่วงพ้นการวิวาทไปได้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

สัตว์เกิดคือบุคคลทั่วไปผู้ยึดถือทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่ง ในทิฏฐิ ๖๒ ผู้ถือทิฏฐิใดก็ย่อมเห็นว่า ทิฏฐินั้นยอดเยี่ยม ว่าประเสริฐ ว่าวิเศษ นำหน้าทิฏฐิอื่น แล้วเที่ยวพูดทับถมทิฏฐิอื่น ๆ ว่า เลว ว่าทราม ต่ำทราม น่ารังเกียจ นี้แหละเป็นประตูไปสู่การทะเลาะวิวาทโต้เถียงกัน ไม่ล่วงพ้นไปได้

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

เจ้าลัทธิเห็นอานิสงส์ใดในตน ในรูปที่เห็น
ในเสียงที่ได้ยิน ในศีลวัตร หรือในอารมณ์ที่รับรู้
เจ้าลัทธินั้นยึดมั่นทิฏฐินั้นในลัทธิของตนนั้น
เห็นทิฏฐิอื่นทั้งปวงโดยความเป็นของเลว

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ตน ในคำว่า เจ้าลัทธิเห็นอานิสงส์ใดในตน หมายถึง ทิฏฐิ หรือลัทธิของตน กล่าวคือ เจ้าลัทธิเห็นอานิสงส์ ๒ อย่างในลัทธิของตน คือ (๑) อานิสงส์ในชาตินี้ (๒) อานิสงส์ในชาติหน้า

อานิสงส์ในชาตินี้ คือ ได้รับสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง จากสาวก ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชบริขาร

อานิสงส์ในชาติหน้า คือ เชื่อว่า ทิฏฐินี้จักอำนวยผลให้ได้ไปเกิดในชาติที่ต้องการอยากได้สมประสงค์ ทิฏฐินี้จะเป็นเหตุให้ถึงความบริสุทธิ์หมดจด เป็นต้น

อานิสงส์ ๒ อย่างนี้เอง ทำให้เจ้าลัทธิยึดมั่นทิฏฐิของตน เห็นทิฏฐิอื่น ๆ เลวหมด

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

บุคคลอาศัยศาสดาใด เห็นศาสดาอื่นว่าเลว
ผู้ฉลาดทั้งหลายเรียกศาสดานั้นว่า เป็นเครื่องร้อยรัด
เพราะฉะนั้นแล ภิกษุจึงไม่ควรอาศัยรูปที่เห็น
เสียงที่ได้ยิน อารมณ์ที่รับรู้ หรือศีลวัตร

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

ผู้ฉลาดในธรรมทั้งหลาย เห็นว่าศาสดาที่ทำให้สาวกดูหมิ่นศาสดาอื่น เป็นศาสดาเครื่องร้อยรัด เครื่องข้อง เครื่องผูกพัน เครื่องกังวลของสาวก จึงไม่ควรอาศัยศาสดาเช่นนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

ภิกษุไม่พึงกำหนดทิฏฐิในโลกด้วยญาณ หรือแม้ด้วยศีลวัตร
ไม่พึงเอาตนเข้าไปเทียบว่าเสมอเขา
ไม่พึงสำคัญตนว่า ด้อยกว่าเขา หรือแม้เลิศกว่าเขา

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ไม่พึงกำหนดทิฏฐิในโลกด้วยญาณ หมายความว่า ไม่พึงให้ทิฏฐิเกิดขึ้นในโลกด้วยญาณในสมาบัติ ในอภิญญา ๕ หรือด้วยมิจฉาญาณ

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

พระอรหันตขีณาสพทั้งหลาย
ย่อมไม่กำหนด ไม่เชิดชู
แม้ธรรมทั้งหลาย พระอรหันต์เหล่านั้นก็ไม่ปรารถนาแล้ว
พระอรหันต์ผู้เป็นพราหมณ์นั้น ใคร ๆ ก็นำไปด้วยศีลวัตรไม่ได้
เป็นผู้ถึงฝั่ง ไม่กลับมา เป็นผู้มั่นคง

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ไม่กำหนด หมายถึง ไม่กำหนด ๒ อย่าง คือ ไม่กำหนดด้วยอำนาจตัณหาและไม่กำหนดด้วยอำนาจทิฏฐิ

คำว่า ธรรมทั้งหลาย ในคำว่า แม้ธรรมทั้งหลาย พระอรหันต์เหล่านั้นก็ไม่ปรารถนาแล้ว หมายถึง ทิฏฐิทั้งหลาย คือไม่ปรารถนาว่า □โลกเที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ□ เป็นต้น

คำว่า พราหมณ์ ในคำว่า พระอรหันต์ผู้เป็นพราหมณ์นั้น หมายถึง ผู้ลอยธรรม ๗ ประการ มีสักกายทิฏฐิ เป็นต้น

คำว่า เป็นผู้ถึงฝั่งแล้ว คือ ถึงอมตนิพพาน

คำว่า ไม่กลับมา คือ ไม่กลับมาหากิเลสทั้งหลายที่ละได้แล้ว

คำว่า เป็นผู้มั่นคง คือเป็นผู้มั่นคงในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ เป็นผู้มั่นคง เพราะเป็นผู้สละแล้ว เพราะเป็นผู้ข้ามได้แล้ว เพราะเป็นผู้พ้นแล้ว เพราะแสดงออกซึ่งธรรมนั้น ๆ

ธรรมที่พระอรหันต์แสดงออก คือ

เมื่อศีลมี พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้มั่นคง เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มีศีล

เมื่อความเพียรมี พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้มั่นคง เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มีความเพียร

เมื่อสติมี พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้มั่นคง เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มีสติ

เมื่อสมาธิมี พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้มั่นคง เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มีสมาธิ

เมื่อปัญญามี พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้มั่นคง เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มีปัญญา

เมื่อวิชชามี พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้มั่นคง เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มีวิชชา ๓

เมื่ออภิญญามี พระอรหันต์ชื่อว่าเป็นผู้มั่นคง เพราะแสดงออกว่า เป็นผู้มีอภิญญา ๖

ชื่อว่าเป็นผู้ถึงฝั่งแล้ว ไม่กลับมาหากิเลส เป็นผู้มั่นคง

๖. ชราสุตตนิทเทส

๖.๑ ความหมาย

ชราสุตตนิทเทส แปลว่า การอธิบายชราสูตร ซึ่งว่าด้วยชรา

๖.๒ ใจความสำคัญ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ชีวิตนี้น้อยนัก มนุษย์ย่อมตายภายใน ๑๐๐ ปี
แม้หากผู้ใดจะมีชีวิตอยู่เกินไปกว่านั้น
ผู้นั้นก็จะตายเพราะชราแน่แท้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

ชีวิตเป็นของน้อยด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ

(๑) ชีวิตเป็นของน้อยเพราะดำรงอยู่ชั่วเวลาเพียงเล็กน้อย คือเพียงชั่วขณะจิตเท่านั้น

(๒) ชีวิตเป็นของน้อยเพราะมีคุณค่าเพียงเล็กน้อย

ชีวิตนี้เกี่ยวเนื่องกับลมหายใจเข้าออก เกี่ยวเนื่องกับมหาภูตรูป เป็นต้น และเพราะเทียบกับชีวิตของเทวดาชั้นจาตุมหาราช เทวดาชั้นดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวัตดี และเทวดาชั้นพรหมกายิกา หากจะมีผู้มีชีวิตเกินกว่านั้นก็ไม่เกิน ๑๔๐ ปี

สัตว์เกิดมาแล้วมีภัยจากความตายเป็นนิจ เหมือนผลไม้สุก เหมือนภาชนะดิน ทั้งเด็กผู้ใหญ่ คนโง่ และคนฉลาดต่างก็ไม่พ้นความตาย บิดามารดาหรือญาติก็ไม่สามารถปกป้องได้ เหมือนโคถูกนำไปฆ่า ฉะนั้น

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

ชนทั้งหลายย่อมเศร้าโศกเพราะวัตถุที่ยึดถือว่า เป็นของเรา
เพราะความยึดถือที่เที่ยงแท้ไม่มีอยู่
ความพลัดพรากจากกันนี้เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง
กุลบุตรเห็นดังนี้แล้วก็ไม่พึงครองเรือน

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ชนทั้งหลาย หมายรวมถึงกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร บรรพชิต เทวดาและมนุษย์ย่อมเศร้าโศก เพราะวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา ด้วยอำนาจทิฏฐิ ความยึดถือเหล่านี้เป็นภาวะไม่เที่ยง อันปัจจัยปรุงแต่งขึ้น อาศัยกันและกันเกิดขึ้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ความพลัดพรากจากกันนี้เป็นสิ่งที่มีอยู่

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสต่อไปว่า

บุรุษย่อมสำคัญเบญจขันธ์ใดว่านี้ของเรา เบญจขันธ์นั้น บุรุษย่อมละไปเพราะความตาย บัณฑิตผู้เป็นพุทธมามกะรู้โทษนี้แล้ว ไม่พึงน้อมไปเพื่อความยึดถือว่าเป็นของเรา

บุรุษผู้ตื่นขึ้นแล้ว ย่อมไม่เห็นสิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยความฝัน ฉันใด ใคร ๆ ย่อมไม่เห็นชนผู้เป็นที่รักซึ่งตายจากไปแล้ว ฉันนั้น

ชื่อของชนทั้งหลายที่กล่าวขานกันอยู่นี้ เมื่อสัตว์ตายจากไปแล้ว ก็เหลือไว้แต่ชื่อเท่านั้น

ชนทั้งหลายผู้ติดใจในวัตถุที่ยึดถือว่าเป็นของเรา ย่อมละทิ้งความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ และความตระหนี่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น มุนีผู้เห็นแดนเกษม คือ

อมตนิพพานแล้ว ละความยึดถือได้แล้ว เที่ยวไป

๗. ติสสเมตเตยยสุตตนิทเทส

๗.๑ ความหมาย

ติสสเมตเตยยสุตตนิทเทส แปลว่า การอธิบายติสสเมตเตยยสูตร ซึ่งว่าด้วยพระติสสเมตเตยยะ ทูลถามปัญหาเรื่องเมถุนธรรม

๗.๒ ใจความสำคัญ

พระติสสเมตเตยยะกราบทูลขอให้ตรัสบอกความคับแค้นของบุคคลผู้ประกอบ เมถุนธรรมเนือง ๆ เมื่อได้ฟังแล้วจักศึกษาวิเวกต่อไป

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

คำสั่งสอนของบุคคลผู้ประกอบเมถุนธรรมเนือง ๆ
ย่อมเลอะเลือน และบุคคลนั้นย่อมปฏิบัติผิด
การปฏิบัตินี้เป็นธรรมไม่ประเสริฐในบุคคลนั้น

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า เมถุนธรรม หมายถึงธรรมเนียมของอสัตบุรุษ ที่ปฏิบัติกันในที่ลับ ปฏิบัติกันเป็นคู่ ๆ ด้วยความกำหนัดกลัดกลุ้มด้วยราคะ ถูกราคะครอบงำ จึงโอนไป

โน้มไปในเรื่องนั้น เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสบอกแนวทางที่จะออกไปให้พ้นจากภาวะดังกล่าว แนวทางนั้นได้แก่วิเวก ๓ อย่าง คือ

๑. กายวิเวก (ความสงัดกาย)

๒. จิตตวิเวก (ความสงัดจิต)

๓. อุปธิวิเวก (ความสงัดอุปธิ)

กายวิเวก คือ สงัดกาย เดิน ยืน นั่ง นอน บิณฑบาต อธิษฐานจงกรม เที่ยวไป เคลื่อนไหว เป็นไป เลี้ยงชีวิต ดำเนินไปรูปเดียว

จิตตวิเวก คือ ผู้บรรลุปฐมฌานย่อมมีจิตสงัดจากนิวรณ์ ผู้บรรลุทุติยฌานย่อมมีจิตสงัดจากวิตกวิจาร ผู้บรรลุตติยฌานย่อมมีจิตสงัดจากปีติ ผู้บรรลุจตุตถฌานย่อมมีจิตสงัดจากสุขและทุกข์ ผู้บรรลุอากาสานัญจายตนสมาบัติ ย่อมมีจิตสงัดจากรูปสัญญา ปฏิฆสัญญา นานัตตสัญญา ผู้บรรลุวิญญาณัญจายตนสมาบัติ ย่อมมีจิตสงัดจากอากาสานัญจายตนสัญญา ผู้บรรลุอากิญจัญญายตนสมาบัติ ย่อมมีจิตสงัดจากวิญญาณัญจายตนสัญญา ผู้บรรลุเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ย่อมมีจิตสงัดจากอากิญจัญญายตนสัญญา

พระโสดาบัน ย่อมมีจิตสงัดจากสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส ทิฏฐานุสัย วิจิกิจฉานุสัย และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกัน

พระสกทาคามี ย่อมมีจิตสงัดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ อย่างหยาบ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อย่างหยาบ และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกัน

พระอนาคามี ย่อมมีจิตสงัดจากกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์อย่างละเอียด กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย อย่างละเอียด และเหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกัน

พระอรหันต์ ย่อมมีจิตสงัดจากรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา มานานุสัย ภวราคานุสัย อวิชชานุสัย เหล่ากิเลสที่อยู่ในพวกเดียวกัน และ

สังขารนิมิตทั้งปวงในภายนอก

อุปธิวิเวก กิเลส ขันธ์ อภิสังขาร เรียกว่า อุปธิ อมตนิพพาน เรียกว่า อุปธิวิเวก คือ ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด เป็นที่สิ้นตัณหา คลายกำหนัด ดับกิเลส เย็นสนิท

ผู้ประกอบเมถุนธรรมเนือง ๆ ย่อมเลอะเลือนทั้ง ๒ ส่วน คือ (๑) คำสั่งสอนส่วนปริยัติ (๒) คำสั่งสอนส่วนปฏิบัติ

ผู้รู้ทั้งหลายจึงเรียกผู้เสพเมถุนธรรมนั้นว่า เป็นปุถุชนเลว ที่ชื่อว่าปุถุชนเลว เพราะให้กิเลสหยาบเกิดขึ้น มีสักกายทิฏฐิหนาแน่นละไม่ได้ ปฏิญญาต่อหน้าศาสดาหลายองค์ ถูกทุคติทุกอย่างร้อยรัดปรุงแต่ง

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

ผู้ใดในเบื้องต้นเที่ยวไปผู้เดียวแล้ว
(ต่อมา) เข้าไปเสพเมถุนธรรม ผู้รู้ทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่า
เป็นปุถุชนเลวในโลก เหมือนยานที่แล่นไปฉะนั้น

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ในเบื้องต้นเที่ยวไปผู้เดียว หมายถึง ตัดความกังวลในการครองเรือนออกบวช แล้วหลีกจากหมู่คณะ เที่ยวไปในป่า ไปอยู่ในเสนาสนะอันสงบสงัด

คำว่า เข้าไปเสพเมถุนธรรม หมายถึง ลาสิกขากลับไปเป็นผู้ครองเรือนอีก จึงต้องแล่นไปสู่อบายภูมิเหมือนยานที่แล่นไปสู่ทางผิด

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

ภิกษุ (ในเบื้องต้น) ได้สมญานามว่า เป็นบัณฑิต
อธิษฐานการเที่ยวไปผู้เดียว
ต่อมา เธอประกอบในเมถุนธรรม
ก็จักเศร้าหมองเหมือนกับคนโง่ ฉะนั้น

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ก็จักเศร้าหมองเหมือนคนโง่ หมายถึงจักลำบาก มัวหมองเหมือนคนกำพร้า คนโง่ คนลุ่มหลง คือ ฆ่าสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง ตัดช่องย่องเบา ขโมยบ้าง ปล้น ดักจี้ในทางเปลี่ยวบ้าง ถูกพระราชาจับได้ สั่งลงโทษด้วยประการต่าง ๆ ซึ่งเป็นโทษทางกาย นอกจากนี้ยังได้รับโทษทางใจ คือ ถูกกามตัณหาครอบงำ ตรึงใจไว้ ต้องแสวงหาโภคทรัพย์ด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น ต้องแล่นเรือไปในมหาสมุทร ฝ่าหนาว ฝ่าร้อน ถูกสัตว์กัดต่อย ถูกความหิวกระหายกดดัน เป็นต้น ย่อมได้รับทุกขโทมนัสต่าง ๆ

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า มุนีรู้โทษนี้แล้วในคราวเป็นคฤหัสถ์ก่อนบวชในธรรมวินัยนี้ พึงทำการเที่ยวไปผู้เดียวให้มั่นคง ไม่พึงเข้าไปเสพเมถุนธรรม (อีก)

๘. ปสูรสุตตนิทเทส

๘.๑ ความหมาย

ปสูรสุตตนิทเทส แปลว่า การอธิบายปสูรสูตร ซึ่งว่าด้วยปริพาชกชื่อปสูระ

คือพระผู้มีพระภาคทรงแสดงพระสูตรนี้แก่ปสูรปริพาชก ผู้เป็นนักโต้วาทะท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี

๘.๒ ใจความสำคัญ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

สมณพราหมณ์เป็นอันมาก
ย่อมกล่าวความหมดจดในธรรมนี้เท่านั้น
ไม่กล่าวความหมดจดในธรรมเหล่าอื่น
บุคคลอาศัยศาสดาใด ก็กล่าวว่าศาสดานั้นดีงาม
ในเพราะทิฏฐิของตนนั้น เป็นผู้ตั้งอยู่ในปัจเจกสัจจะ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า กล่าวความหมดจดในธรรมนี้เท่านั้น หมายถึงกล่าว ชี้แจง แสดงว่ามีความหมดจด ความบริสุทธิ์เฉพาะในลัทธิของตนเท่านั้น เช่นกล่าวว่า □โลกเที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ□

คำว่า ไม่กล่าวความหมดจดในธรรมเหล่าอื่น หมายถึง ไม่กล่าว ไม่ชี้แจง ไม่แสดงว่าในลัทธิอื่น ๆ ก็มีความหมดจด มีความบริสุทธิ์

บุคคลที่อาศัยศาสดาใด กล่าวสรรเสริญศาสดานั้นถือว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในปัจเจกสัจจะ คือความจริงเฉพาะของตน ไม่ใช่ความจริงสากล

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

สมณพราหมณ์เหล่านั้นเป็นคนอยากพูด
เข้าไปสู่บริษัทแล้วจับคู่กล่าวหากันและกันว่าเป็นคนพาล
สมณพราหมณ์เหล่านั้นอาศัยสิ่งอื่นแล้ว ย่อมกล่าวถ้อยคำขัดแย้งกัน
อยากได้ความสรรเสริญก็กล่าวยกตนว่าเป็นผู้ฉลาด

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

สมณพราหมณ์เหล่านั้นอยากได้ชื่อเสียงจึงเข้าสู่ประชุมชนจับคู่สนทนากล่าวร้ายป้ายสีศาสดาอื่น บริษัทอื่น ยกย่องศาสดา และบริษัทของตน และกล่าวยกตนอวดตนว่าเป็นคนฉลาดเป็นปราชญ์ เป็นผู้มีญาณ

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

คนผู้ประกอบถ้อยคำ (เพื่อกล่าว) ในท่ามกลางบริษัท
เมื่ออยากได้ความสรรเสริญ ย่อมเป็นผู้ลังเลใจ
เป็นผู้เก้อเขิน ในเมื่อถูกค้านตกไป ย่อมโกรธเคือง
เพราะคำนินทา แสวงหาข้อแก้ตัว

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

ผู้ตระเตรียมถ้อยคำเพื่อไปพูดในที่ประชุมชน โดยหวังให้ได้ชื่อเสียงนั้น ย่อมมีความลังเลสงสัยเกิดขึ้นว่า เราจะชนะเขาได้อย่างไร จะพูดอะไร พูดอย่างไรให้พิเศษให้พิเศษยิ่ง ๆ ขึ้น เพื่อทำให้ลัทธิศาสนาของเราเลิศลอย ทำให้ฝ่ายอื่นพ่ายแพ้

แต่เมื่อเขาถูกฝ่ายตรงกันข้ามคัดค้านด้วยเหตุผลที่เหนือกว่า ทำให้ถ้อยคำของตนตกไป เขาย่อมเก้อเขิน เมื่อถูกคำครหาว่าร้าย ก็โกรธเคือง คือ แค้นเคือง ขุ่นเคือง จึงแสวงหาข้อแก้ตัว คือแสวงหาข้อผิด ข้อพลั้งผิด ข้อผิดพลาด หรือแสวงหาช่องทางแก้ตัวต่อไป

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

บริษัทผู้พิจารณาปัญหา กล่าวว่าวาทะของเขาเลว
ถูกคัดค้านตกไปแล้ว เขาเสื่อมวาทะไปแล้ว
ย่อมคร่ำครวญ เศร้าโศกทอดถอนใจว่า เขานำ(หน้า)เราไปแล้ว

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

เมื่อชุมชนตัดสินว่าวาทะของเขาเลวไม่มีความหมาย ไม่ถูกต้องทั้งโดยอรรถและพยัญชนะ วาทะของเขาก็ตกไป เขาจึงครำ่ครวญเศร้าโศก ทอดถอนใจคือพรำ่เพ้อว่า เขานำหน้าเราไปแล้ว เขาก้าวหน้าไปกว่าเราแล้ว

ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า

การวิวาทเหล่านี้เกิดแล้วในหมู่สมณะ
ความยินดีและความยินร้าย มีอยู่ในการวิวาทเหล่านี้
บุคคลเห็นโทษนี้แล้ว พึงงดเว้นถ้อยคำขัดแย้งกัน
เพราะว่าไม่มีประโยชน์อื่นนอกจากการได้ความสรรเสริญ

๙. มาคันทิยสุตตนิทเทส

๙.๑ ความหมาย

มาคันทิยสุตตนิทเทส แปลว่า การอธิบายมาคันทิยสูตร ซึ่งว่าด้วยพราหมณ์ชื่อมาคันทิยะ ผู้ยกธิดาชื่อมาคันทิยา ถวายพระผู้มีพระภาค (ขุ.ธ.อ. ๒/๓๘-๔๑)

๙.๒ ใจความสำคัญ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

เพราะเห็นนางตัณหา นางอรดี และนางราคา
ก็ไม่ได้มีความพอใจในเมถุนธรรม
จักมีความพอใจ เพราะเห็นเรือนร่าง
ที่เต็มไปด้วยปัสสาวะและอุจจาระนี้อย่างไรได้เล่า
เราไม่ปรารถนาจะถูกต้องเรือนร่างนางแม้ด้วยเท้า

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบพราหมณ์มาคันทิยะ โดยทรงเล่าเรื่องธิดามาร ๓ ตน คือนางตัณหา นางอรดี และนางราคา (ผู้มาประเล้าประโลมพระองค์ขณะประทับอยู่ใต้ต้นอชปาลนิโครธหลังตรัสรู้ใหม่ ๆ) ว่า พระองค์ไม่ทรงปรารถนา ไฉนจะทรงปรารถนานางมาคันทิยา ผู้มีเรือนร่างเต็มไปด้วยอุจจาระ ปัสสาวะ เสมหะ และเลือด มีกระดูกเป็นโครง มีเอ็นเป็นเครื่องผูกพัน มีเลือดและเนื้อเป็นเครื่องฉาบทา หุ้มห่อด้วยหนัง ปิดบังด้วยผิวหนัง มีช่องเล็กช่องใหญ่ให้สิ่งปฏิกูลเหล่านั้นไหลเข้าออกอยู่เสมอ มีหมู่หนอนแฝงตัวอยู่ เต็มไปด้วยมลทินโทษต่าง ๆ นี้เล่า พระองค์ไม่ทรงปรารถนาจะถูกต้องเรือนร่างนั้นแม้ด้วยพระบาท เรื่องที่จะทรงปรารถนาทางสังวาสกันหรือสมาคมกันไม่ต้องพูดถึง

พราหมณ์มาคันทิยะทูลถามว่า หากพระองค์ไม่ทรงปรารถนานารี (นางมาคัน-ทิยา) ผู้เป็นอิตถีรัตนะ (นางแก้ว) เช่นนี้ ที่พระราชาเมืองต่าง ๆ พากันปรารถนาพระองค์จะทรงกล่าวถึงทิฏฐิ ศีล วัตร ชีวิต และการอุบัติขึ้นในภพว่าอย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

การตกลงใจในธรรมทั้งหลายแล้วถือมั่นว่า
เรากล่าวสิ่งนี้ดังนี้ ย่อมไม่มีแก่เรานั้น
เราเห็นโทษในทิฏฐิทั้งหลาย จึงไม่ยึดมั่น
เมื่อเลือกเฟ้น จึงเห็นความสงบภายใน

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

พระองค์ไม่ทรงยึดมั่นถือมั่นว่าทิฏฐินี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง เพราะทรงเห็นว่าทิฏฐิทั้งหลายเป็นโมฆะ (ไร้สาระ) ไม่ควรเชื่อถือ ทำให้หลง ทำให้ผู้ยึดถือมีทุกข์เดือดร้อน ไม่นำผู้ยึดถือให้พ้นทุกข์ได้ จึงควรพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อพิจารณาดังนี้ จึงจะเห็นความสงบภายใน

พราหมณ์มาคันทิยะทูลถามว่า มุนีผู้ไม่ยึดมั่นในทิฏฐิทั้งหลาย กล่าวเนื้อความใดว่า ความสงบภายใน เนื้อความนั้น นักปราชญ์ทั้งหลายประกาศไว้อย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

นักปราชญ์ไม่กล่าวความหมดจดเพราะทิฏฐิ
ไม่กล่าวความหมดจดเพราะสุตะ
ไม่กล่าวความหมดจดเพราะญาณ
ไม่กล่าวความหมดจดเพราะศีลและวัตร
บุคคลย่อมถึงความสงบภายใน
เพราะความไม่มีทิฏฐิ เพราะความไม่มีสุตะ
เพราะความไม่มีญาณ เพราะความไม่มีศีล
เพราะความไม่มีวัตรนั้น ก็หามิได้
นักปราชญ์สลัดทิ้งธรรมเหล่านี้ได้แล้ว
ไม่ยึดมั่น เป็นผู้สงบไม่อาศัยแล้ว ไม่พึงหวังภพ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

นักปราชญ์ไม่ประกาศว่า มีความหมดจด เพราะทิฏฐิ สุตะ ญาณ ศีลและวัตร (ที่ยึดถือแยก ๆ กัน) แต่บุคคลย่อมถึงความสงบภายในไม่ได้ ถ้าไม่มีทิฏฐิ สุตะ ญาณ ศีล และวัตร (ที่ถือเป็นองค์ประกอบร่วมกัน) นักปราชญ์สลัดทิ้งธรรมเหล่านี้ (คือธรรมฝ่ายดำ)ได้แล้ว ไม่ยึดมั่น เป็นผู้สงบ ไม่ปรารถนาจะไปเกิดในภพใหม่ต่อไปแล้ว

คำว่า ทิฏฐิ ในที่นี้หมายถึง สัมมาทิฏฐิ ๑๐ คือ

๑. ทานที่ให้แล้วมีผล
๒. ยัญที่บูชาแล้วมีผล
๓. การเซ่นสรวงมีผล
๔. ผลวิบากของกรรมที่ทำดีทำชั่วมีอยู่
๕. โลกนี้มี
๖. โลกหน้ามี
๗. มารดามีคุณ
๘. บิดามีคุณ
๙. สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมีอยู่

๑๐. สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบรู้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยตนเองแล้วสอนให้ผู้อื่นรู้แจ้งมีอยู่ในโลก

คำว่า สุตะ หมายถึง การศึกษานวังคสัตถุศาสน์ คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม และเวทัลละ

คำว่า ญาณ หมายถึง ญาณ ๔ คือ

๑. กัมมัสสกตาญาณ (ญาณที่เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน)

๒. สัจจานุโลมิกญาณ (ญาณเกิดตามอริยสัจ ๔)

๓. อภิญญาญาณ (ญาณคือ อภิญญา ๖)

๔. สมาปัตติญาณ (ญาณในสมาบัติ ๘)

คำว่า ศีล หมายถึง ปาติโมกขสังวร คือการสำรวมในพระปาติโมกข์

คำว่า วัตร หมายถึง ธุดงค์ ๘ คือ ถือการอยู่ป่า การบิณฑบาต ใช้ผ้าบังสุกุล ใช้จีวร ๓ ผืน เที่ยวบิณบาตไปตามลำดับตรอก งดฉันอาหารมื้อหลัง ถือการนั่ง และการอยู่ในเสนาสนะที่เขาจัดให้เท่านั้น

พราหมณ์มาคันทิยะทูลถามว่า ถ้าถือตามที่ตรัสข้างต้น เห็นว่า คำสอนของพระผู้มีพระภาคเป็นเรื่องงมงายแน่นอน เพราะตนเชื่อว่า สมณพราหมณ์บางพวกถึงความหมดจดได้ เพราะทิฏฐิ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

เพราะอาศัยทิฏฐิทั้งหลาย ท่านจึงถามเนื่อง ๆ
ได้มาถึงความลุ่มหลงในทิฏฐิทั้งหลายที่ท่านถือมั่นไว้แล้ว
และท่านก็มิได้เห็นสัญญาแม้น้อยหนึ่งจากธรรมนี้
เพราะฉะนั้น ท่านจึงประสบแต่ความงมงาย

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

พราหมณ์มาคันทิยะอาศัยทิฏฐิจึงถามถึงทิฏฐิ อาศัยความเกี่ยวข้องจึงถามถึงความเกี่ยวข้อง อาศัยความผูกพันจึงถามถึงความผูกพัน อาศัยความกังวลจึงถามถึงความกังวลบ่อย ๆ เพราะเป็นผู้หลงงมงายในทิฏฐิที่ตนยึดถือ

คำว่า ท่านก็มิได้เห็นสัญญาแม้น้อยหนึ่งจากธรรมนี้ หมายถึง พราหมณ์มาคันทิยะไม่พบสัญลักษณ์ใด ๆ แห่งความสงบภายในนั้นเลย

พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในตอนท้ายของพระสูตรนี้ ความว่า มุนีผู้จบเวทผู้ได้ญาณในมรรค ๔ (มีโสดาปัตติมรรค เป็นต้น) จะไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งทิฏฐิ (๖๒) ไม่มีความถือตัวด้วยอารมณ์ที่รับรู้ ไม่มีตัณหาและทิฏฐิ ไม่ถูกตัณหาและทิฏฐินำไป ไม่ถูกกรรมและสุตะนำไปสู่ภพต่าง ๆ

มุนีผู้เว้นจากสัญญา ไม่มีกิเลสเครื่องร้อยรัด หลุดพ้นจากกิเลสด้วยปัญญาแล้ว จะไม่ลุ่มหลง ไม่เที่ยวไปกระทบกระทั่งกันอยู่ในโลก

๑๐. ปุราเภทสุตตนิทเทส

๑๐.๑ ความหมาย

ปุราเภทสุตตนิทเทส แปลว่า การอธิบายปุราเภทสูตร ซึ่งว่าด้วยก่อนดับขันธปรินิพพาน (ของพระอรหันต์) เนื้อความในพระสูตรนี้เป็นคำถาม-ตอบระหว่างพระพุทธเนรมิต (พระพุทธเจ้าที่พระผู้มีพระภาคทรงเนรมิตขึ้น) กับพระผู้มีพระภาค

๑๐.๒ ใจความสำคัญ

พระพุทธเนรมิตทูลถามว่า บุคคลมีทัสสนะอย่างไร มีศีลอย่างไร จึงจะชื่อว่าผู้สงบ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

ก่อนดับขันธปรินิพพาน พระอรหันต์เป็นผู้คลายตัณหา
ไม่ติดอยู่กับความเพลิดเพลินที่มีอยู่ในส่วนเบื้องต้น
ใคร ๆ กำหนดไม่ได้ในส่วนท่ามกลาง
พระอรหันต์นั้นมิได้มุ่งหวังถึงตัณหาและทิฏฐิ (ในส่วนเบื้องปลาย)

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า คลายตัณหา หมายถึง ปราศจากตัณหา สละตัณหาได้แล้ว คายตัณหาได้แล้ว ปล่อยตัณหาได้แล้ว คือ เป็นผู้คลายความกำหนัด เป็นผู้หมดความอยากแล้ว เป็นผู้ดับเย็นแล้ว

คำว่า ในส่วนเบื้องต้น ในคำว่า ไม่ติดอยู่กับความเพลิดเพลินที่มีอยู่ในส่วนเบื้องต้น หมายถึง อดีตกาล กล่าวคือ พระอรหันต์ไม่ติดอยู่กับความเพลิดเพลินที่เคยมีในอดีต

คำว่า ในส่วนท่ามกลาง ในคำว่า ใคร ๆ กำหนดไม่ได้ในส่วนท่ามกลาง หมายถึง ปัจจุบันกาล กล่าวคือใคร ๆ กำหนดไม่ได้ว่า พระอรหันต์เป็นผู้กำหนัด ขัดเคือง ลุ่มหลง ยึดติด ยึดมั่น ฟุ้งซ่าน ลังเล ตกอยู่ในพลังกิเลสในปัจจุบัน

คำว่า มิได้มุ่งหวังตัณหาและทิฏฐิ(ในส่วนเบื้องปลาย) หมายถึง มิได้

มุ่งหวังในส่วนเบื้องปลาย ๒ อย่าง คือ มิได้มุ่งหวังด้วยอำนาจตัณหาในส่วนเบื้องปลายและมิได้มุ่งหวังด้วยอำนาจทิฏฐิในส่วนเบื้องปลาย

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

บุคคลผู้ไม่โกรธ ไม่สะดุ้ง ไม่โอ้อวด
ไม่คะนอง พูดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน
เป็นผู้สำรวมวาจา นั้นแล ชื่อว่า เป็นมุนี

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ผู้ไม่โกรธ หมายถึง ผู้ไม่โกรธ เพราะเหตุ ๑๐ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ

(๑) เพราะสำคัญว่า เขาได้ทำความเสียหายแก่เรา
(๒) เพราะสำคัญว่า เขากำลังทำความเสียหายแก่เรา
(๓) เพราะสำคัญว่า เขาจักทำความเสียหายแก่เรา

(๔) เพราะสำคัญว่า เขาได้ทำความเสียหายแก่คนที่เรารักใคร่พอใจ

(๕) เพราะสำคัญว่า เขากำลังทำความเสียหายแก่คนที่เรารักใคร่พอใจ

(๖) เพราะสำคัญว่า เขาจักทำความเสียหายแก่คนที่เรารักใคร่พอใจ

(๗) เพราะสำคัญว่า เขาได้ทำประโยชน์แก่คนที่เราไม่รักใคร่ไม่พอใจ

(๘) เพราะสำคัญว่า เขากำลังทำประโยชน์แก่คนที่เราไม่รักใคร่ไม่พอใจ

(๙) เพราะสำคัญว่า เขาจักทำประโยชน์แก่คนที่เราไม่รักใคร่ไม่พอใจ

(๑๐) เพราะสำคัญว่า ความโกรธเกิดในเรื่องไม่สมควร

คำว่า ไม่สะดุ้ง หมายถึง ไม่สะดุ้ง ไม่หวาดเสียว ไม่หวั่นหวาด ไม่หวาดกลัวว่าเราไม่ได้ตระกูล ไม่ได้หมู่คณะ ไม่ได้อาวาส ไม่ได้ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ไม่ได้ปัจจัย ๔

คำว่า ไม่โอ้อวด หมายถึง ไม่อวดตัวว่า สมบูรณ์ด้วยศีล ด้วยวัตร ด้วยศีลวัตร ด้วยชาติ ด้วยโคตร ด้วยตระกูล ด้วยรูปสมบัติ ด้วยคุณสมบัติ เป็นต้น

คำว่า ไม่คะนอง หมายถึง ไม่คะนองมือ คะนองเท้า ไม่สำคัญหมายสิ่งที่ไม่ควรว่าควร ไม่สำคัญหมายสิ่งที่ควรว่าไม่ควร ไม่สำคัญหมายวิกาลว่ากาล ไม่สำคัญหมายกาลว่าวิกาล ไม่สำคัญหมายสิ่งที่มีโทษว่าไม่มีโทษ ไม่สำคัญหมายสิ่งที่ไม่มีโทษว่ามีโทษ

คำว่า ผู้มากด้วยปัญญา หมายถึง ผู้กำหนดวาจาด้วยปัญญา แม้พูดมาก กล่าวมาก แสดงมาก ชี้แจงมาก ก็ไม่กล่าวคำที่เป็นเรื่องพูดชั่ว กล่าวชั่ว แสดงชั่ว ชี้แจงชั่ว

คำว่า มุนี หมายถึง ผู้มีญาณที่ชื่อว่าโมนะ คือความรู้ทั่ว ความไม่หลงงมงาย ความเลือกเฟ้นธรรม สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น (ดูความพิสดารจากตัวอย่างการอธิบายแบบที่ ๘ ของบทนำนี้)

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

บุคคลผู้ไม่มีตัณหาเครื่องเหนี่ยวรั้งในอนาคต
ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย
ย่อมไม่ถูกนำไปในทิฏฐิทั้งหลาย

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ผู้เห็นวิเวกในผัสสะทั้งหลาย หมายถึง ผู้เห็นจักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส เป็นต้นว่าว่างจากตน จากธรรมที่เนื่องในตน จากความเที่ยง ความยั่งยืน ความสืบต่อ หรือจากธรรมที่ไม่แปรผัน

คำว่า ไม่ถูกนำไปในทิฏฐิทั้งหลาย หมายความว่า ทิฏฐิ ๖๒ ที่บุคคลนั้นละได้แล้ว ตัดขาดได้แล้ว ทำให้สงบระงับได้แล้ว จะไม่นำบุคคลนั้นให้หวนกลับไปสู่ทิฏฐิเหล่านั้นอีก

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

บุคคลเป็นผู้หลีกเร้น ไม่หลอกลวง ไม่ทะเยอทะยาน
ไม่ตระหนี่ ไม่คะนอง ไม่เป็นที่น่ารังเกียจ
และไม่ประกอบในความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ผู้หลีกเร้น หมายถึง ผู้ละราคะ โทสะ โมหะ โกธะ อุปนาหะ มักขะ ปฬาสะ อิสสา มัจฉริยะได้แล้ว ละอกุศลาภิสังขารทุกประเภทได้แล้ว

คำว่า ไม่หลอกลวง หมายถึง ไม่มีความหลอกลวง ๓ อย่าง คือ

๑. ความหลอกลวงเกี่ยวกับการใช้สอยปัจจัย
๒. ความหลอกลวงเกี่ยวกับอิริยาบถ
๓. ความหลอกลวงเกี่ยวกับการพูดเลียบเคียง

คำว่า ไม่ทะเยอทะยาน หมายถึง ไม่มุ่งหมาย ไม่ต้องการได้ ไม่ยินดี ไม่ปรารถนา ไม่มุ่งหวังในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ตระกูล หมู่คณะ อาวาส ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ปัจจัย ๔ เป็นต้น

คำว่า ไม่ตระหนี่ หมายถึง ไม่ตระหนี่ ๕ อย่าง คือ ไม่ตระหนี่อาวาส ตระกูล ลาภ วรรณะ และธรรม

คำว่า ไม่คะนอง หมายถึง ไม่มีความคะนอง ๓ อย่าง คือ ความคะนองทางกาย ทางวาจา และทางใจ

คำว่า ไม่เป็นที่น่ารังเกียจ หมายถึง (๑) เป็นผู้มีศีล มีความสำรวมในพระปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจาระและโคจร เห็นภัยในโทษแม้เพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาสิกขาบททั้งหลาย (๒) เป็นคนไม่มักโกรธ ไม่มากด้วยความแค้นเคือง ไม่ผูกโกรธ ไม่พยาบาทมุ่งร้าย (๓) เป็นคนไม่ลบหลู่ ไม่ตีเสมอ ไม่ริษยา ไม่โอ้อวด ไม่แข็งกระด้าง ไม่หลอกลวงตน ไม่ถือตัว เป็นต้น

คำว่า ไม่ประกอบในความเป็นผู้มีวาจาส่อเสียด หมายถึง ผู้ละวาจาส่อเสียดได้แล้ว ตัดขาดได้แล้ว ทำให้สงบระงับได้แล้ว ทำให้เกิดขึ้นไม่ได้อีก

ในตอนท้ายของพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

บุคคลใดไม่มีความถือว่าเป็นของตนในโลก
เมื่อไม่มีความถือว่าเป็นของตน ย่อมไม่เศร้าโศก
ไม่ถึงความลำเอียงในธรรมทั้งหลาย
บุคคลนั้นแล เรียกว่า ผู้สงบ

๑๑. กลหวิวาทสุตตนิทเทส

๑๑.๑ ความหมาย

กลหวิวาทสุตตนิทเทส แปลว่า การอธิบายกลหวิวาทสูตร ซึ่งว่าด้วยการทะเลาะวิวาท เนื้อความในพระสูตรนี้ก็เป็นคำถาม-ตอบ ระหว่างพระพุทธเนรมิตกับพระผู้มีพระภาคเหมือนพระสูตรที่ ๑๐

๑๑.๒ ใจความสำคัญ

พระพุทธเนรมิตทูลถามว่า

การทะเลาะ การวิวาท ความคร่ำครวญ
ความเศร้าโศก ความตระหนี่ ความถือตัว
ความดูหมิ่น และวาจาส่อเสียด มีมาจากไหน
กิเลสเหล่านั้น มีมาจากไหน
ขอเชิญพระองค์โปรดตรัสบอกเหตุนั้น

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

การทะเลาะ การวิวาท ความคร่ำครวญ
ความเศร้าโศก ความตระหนี่ ความถือตัว
ความดูหมิ่น และวาจาส่อเสียด มีมาจากสิ่งเป็นที่รัก
การทะเลาะ การวิวาท ประกอบในความตระหนี่
มีมาจากสิ่งเป็นที่รัก เมื่อการวิวาทเกิดขึ้นแล้ว
ก็มีวาจาส่อเสียดเกิดขึ้น

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า สิ่งเป็นที่รัก หมายถึง สิ่งเป็นที่รัก ๒ จำพวก คือ สัตว์ และ สังขาร สัตว์เป็นที่รัก ได้แก่ มารดา บิดา พี่น้อง บุตร ธิดา มิตร อำมาตย์ (คือสหาย) ญาติ หรือผู้ร่วมสายโลหิตของผู้นั้น ส่วนสังขารเป็นที่รัก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่น่าพอใจ

พระพุทธเนรมิตรทูลถามว่า

สิ่งเป็นที่รักในโลกมีอะไรเป็นต้นเหตุ
และชนเหล่าใดท่องเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ
ความโลภของชนเหล่านั้นมีอะไรเป็นต้นเหตุ
ความหวังและความสำเร็จหวังใดจะมีแก่นรชนในภพหน้า
ความหวังและความสำเร็จหวังนั้นมีอะไรเป็นต้นเหตุ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

สิ่งเป็นที่รักมีความพอใจเป็นต้นเหตุ
และชนเหล่าใดท่องเที่ยวไปในโลกเพราะความโลภ
ความโลภของชนเหล่านั้นมีความพอใจเป็นต้นเหตุ
ความหวังและความสำเร็จหวังใดจะมีแก่นรชนในภพหน้า
ความหวังและความสำเร็จหวังของนรชนนั้น มีความพอใจเป็นต้นเหตุ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ความพอใจ ในคำว่า สิ่งเป็นที่รักในโลกมีความพอใจเป็นต้นเหตุ หมายถึง ความพอใจด้วยอำนาจความใคร่ ความกำหนัด... ความเพลิดเพลิน... ความทะยานอยาก... ความเยื่อใย... ความร่าเริง... ความสยบ... ความติดใจด้วย

อำนาจความใคร่

อีกนัยหนึ่ง ความพอใจ หมายถึงความพอใจ ๕ อย่าง คือ

๑. ความพอใจในการแสวงหา

๒. ความพอใจในการได้

๓. ความพอใจในการบริโภค

๔. ความพอใจในการสะสม

๕. ความพอใจในการสละ

คำว่า ความสำเร็จหวัง หมายถึง ความสมหวัง เช่น คนบางคนเมื่อแสวงหารูปก็ได้รูป ชื่อว่าเป็นผู้สำเร็จหวังในรูป เมื่อแสวงหาเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เป็นต้น ก็ได้สิ่งเหล่านี้ ชื่อว่าเป็นผู้สำเร็จหวังในสิ่งเหล่านี้

พระพุทธเนรมิตรทูลถามต่อไปว่า

ฉันทะในโลกมีต้นเหตุมาจากไหน
และการตัดสินใจมีมาจากไหน
อนึ่ง ความโกรธ ความเป็นคนพูดเท็จ
และความสงสัย มีมาจากอะไร
และธรรมเหล่าใด พระสมณะตรัสไว้แล้ว
ธรรมเหล่านั้นมีมาจากอะไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

ชนทั้งหลายในโลกพูดถึงสิ่งใดว่าน่าดีใจ น่าเสียใจ
ฉันทะก็จะมีขึ้นเพราะอาศัยสิ่งนั้น
ชนในโลกมองเห็นความเสื่อมและความเจริญในรูปทั้งหลายแล้ว
ย่อมทำการตัดสินใจ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า การตัดสินใจ ในคำว่า ย่อมทำการตัดสินใจ หมายถึง การตัดสินใจ ๒ อย่าง คือ (๑) การตัดสินใจด้วยอำนาจตัณหา (๒) การตัดสินใจด้วยอำนาจทิฏฐิ

การตัดสินใจด้วยอำนาจตัณหา เช่น บุคคลบางคน เมื่อโภคทรัพย์ที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดแล้วได้เสื่อมสิ้นไป เขาคิดว่า เพราะเรามัวแต่ดื่มน้ำเมา โภคทรัพย์จึงไม่เกิด ที่เกิดแล้วได้เสื่อมสิ้นไป เขาจึงตัดสินใจว่า ต่อไปนี้เราจะไม่ดื่มน้ำเมาอีก

การตัดสินใจด้วยอำนาจทิฏฐิ เช่น บุคคลบางคน เข้าใจว่า เมื่อตาเกิดขึ้น

ก็เข้าใจว่า ตัวของเราเกิดขึ้นแล้ว เมื่อตาหายไป ก็เข้าใจว่า ตัวของเราหายไปแล้ว ตัวของเราไม่มีแล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

ธรรมเหล่านี้ คือ ความโกรธ ความเป็นคนพูดเท็จ
และความสงสัย เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งสองมีอยู่ ก็มี
บุคคลผู้มีความสงสัย พึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ
และธรรมเหล่าใด พระสมณะทรงทราบแล้วตรัสไว้
ธรรมเหล่านั้น เมื่อความดีใจและความเสียใจทั้งหลายมีอยู่ ก็มี

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

ธรรม ๓ อย่าง คือ ความโกรธ ความเป็นคนพูดเท็จ และความสงสัย เกิดขึ้นเพราะอาศัยสิ่งที่น่าปรารถนาก็มี เพราะอาศัยสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาก็มี เช่น ความโกรธที่เกิดเพราะอาศัยสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา คือ ความโกรธที่เกิดเพราะเข้าใจว่า คนนั้นคนนี้ จะทำสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่ตน ส่วนความโกรธที่เกิดเพราะอาศัยสิ่งน่าปรารถนา คือ ความโกรธที่เกิดเพราะความหวาดระแวงว่า คนนั้นคนนี้จะแย่งสิ่งที่ตนรักไป

คำว่า บุคคลผู้มีความสงสัย พึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ หมายความว่า บุคคลเมื่อมีความสงสัย ความลังเลใจ เข้าใจเป็น ๒ ทาง ให้ดับความสงสัยด้วยการศึกษาสิกขา ๓ คือ อธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา เพื่อให้บรรลุญาณ เพื่อให้รู้ถูกต้อง เพื่อให้รู้แจ้ง

การถามตอบยังดำเนินต่อไปตามกฎปฏิจจสมุปบาท คือทูลถามว่า ความดีใจและความเสียใจ เกิดจากอะไร ตรัสตอบว่า เกิดจากผัสสะ ทูลถามว่า ผัสสะเกิดจากอะไร ตรัสตอบว่า เกิดจากนามรูป เป็นต้น

๑๒. จูฬวิยูหสุตตนิทเทส

๑๒.๑ ความหมาย

จูฬวิยูหสุตตนิทเทส แปลว่า การอธิบายจูฬวิยูหสูตร ซึ่งว่าด้วยการวิวาทกันเพราะทิฏฐิสูตรเล็ก เนื้อความในพระสูตรนี้เป็นคำถาม-ตอบ ระหว่างพระพุทธเนรมิตกับพระผู้มีพระภาค เหมือน ๒ สูตรก่อน

๑๒.๒ ใจความสำคัญ

พระพุทธเนรมิตทูลถามว่า

สมณพราหมณ์เจ้าลัทธิบางพวก
ยึดถืออยู่เฉพาะทิฏฐิของตน ๆ
ถือแล้วก็อ้างตัวว่า เป็นผู้ฉลาด พูดกันไปต่าง ๆ ว่า
บุคคลใดรู้อย่างนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ารู้ธรรมแล้ว
บุคคลใดคัดค้านธรรมนี้ บุคคลนั้นชื่อว่ายังไม่สำเร็จกิจ

คำว่า ธรรม ในคำว่า บุคคลนั้นชื่อว่ารู้ธรรมแล้ว ท่านพระสารีบุตรอธิบายว่าหมายถึง ทิฏฐิ ปฏิปทา และมรรค

พระพุทธเนรมิตทูลถามต่อไปว่า

สมณพราหมณ์เหล่านั้น ถืออย่างนี้แล้วก็พากันวิวาท

และกล่าวว่า คนอื่นเป็นคนพาล ไม่ฉลาด
วาทะของสมณพราหมณ์เหล่านี้
วาทะไหนเป็นเรื่องจริงกันหนอ
เพราะสมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมด
ต่างก็อ้างตัวว่า เป็นคนฉลาด

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

คนพาลไม่ยอมรับธรรมของผู้อื่นเลย
เป็นคนต่ำทราม มีปัญญาทราม
สมณพราหมณ์ทั้งหมดนั่นแหละเป็นคนพาล มีปัญญาทราม
สมณพราหมณ์เหล่านี้ทั้งหมดนั่นแหละยึดถือทิฏฐิอยู่

คำว่า ยึดถือทิฏฐิอยู่ ในคำว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดนั่นแหละยึดถือทิฏฐิอยู่ ท่านพระสารีบุตร อธิบายว่า หมายถึง ยึดมั่นถือมั่นทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาทิฏฐิ ๖๒ แล้วอยู่ คือ อยู่ร่วม อยู่อาศัย อยู่ครองตามทิฏฐิของตน ๆ เหมือนพวกคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนก็อยู่ในเรือน หมู่ภิกษุผู้มีอาบัติก็อยู่ในอาบัติ หรือพวกปุถุชนผู้มีกิเลสก็อยู่ในกิเลส

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

ถ้าหากสมณพราหมณ์ไม่ผ่องแผ้วเพราะทิฏฐิของตน
เป็นผู้มีปัญญาหมดจดดี ฉลาด มีความรู้แล้วไซร้
บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านั้นก็ไม่มีใครเสื่อมปัญญา
เพราะทิฏฐิของสมณพราหมณ์แม้เหล่านั้นถือกันมาอย่างนั้น
คน ๒ พวกกล่าวทิฏฐิใดกะกันและกันว่า เป็นคนพาล
เราไม่กล่าวทิฏฐินั้นว่าจริง
พวกสมณพราหมณ์พากันประกาศทิฏฐิของตน ๆ ว่าจริง
เพราะฉะนั้น จึงพากันใส่ไฟผู้อื่นว่า เป็นคนพาล

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า พวกสมณพราหมณ์พากันประกาศทิฏฐิของตน ๆ ว่าจริง อธิบายว่า ประกาศทิฏฐิของตน ๆ ว่า □โลกเที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ□ ว่า □โลกไม่เที่ยง นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ□ เป็นต้น

พระพุทธเนรมิตทูลถามว่า

สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวธรรมใดว่าจริงว่าแท้
สมณพราหมณ์พวกอื่นก็พากันกล่าวธรรมนั้นว่าเปล่าว่าเท็จ
สมณพราหมณ์เหล่านั้นต่างพากันถือมั่นอย่างนี้แล้ววิวาทกัน
เพราะเหตุไร พวกสมณพราหมณ์จึงไม่พูดอย่างเดียวกัน

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

หมู่ชนรู้ชัดสัจจะใด ไม่พึงวิวาทกัน

สัจจะนั้นมีอย่างเดียวเท่านั้น ไม่มีอย่างที่ ๒
สมณพราหมณ์เหล่านั้นพากันอวดสัจจะต่าง ๆ กันไปเอง
เพราะฉะนั้น พวกสมณพราหมณ์จึงไม่พูดอย่างเดียวกัน

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า สัจจะนั้นมีอย่างเดียวเท่านั้น ไม่มีอย่างที่ ๒ หมายถึง นิพพาน คือ ความดับทุกข์ ได้แก่ ความระงับสังขารทั้งปวง ความสลัดทิ้งอุปธิทั้งหมด ความสิ้นตัณหา ความคลายกำหนัด ความดับกิเลส ความเย็นสนิท

พระพุทธเนรมิตทูลถามว่า

เพราะเหตุไรหนอ พวกสมณพราหมณ์จึงพูดสัจจะไปต่าง ๆ
อ้างตนว่า เป็นคนฉลาด พูดพร่ำกันไป
สัจจะที่สมณพราหมณ์เหล่านั้นเล่าเรียนมา
มีหลายอย่างต่าง ๆ กันหรือ
หรือว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นพากันนึกตรึกเอาเอง

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

มิได้มีสัจจะหลายอย่างต่าง ๆ กันเลย
เว้นแต่สัจจะที่แน่นอนด้วยสัญญาในโลก
แต่สมณพราหมณ์ทั้งหลาย พากันกำหนดความตรึก
ในทิฏฐิทั้งหลายไปเองแล้วกล่าวธรรมเป็น ๒ อย่างว่า
คำของเราจริง คำของท่านเท็จ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า เว้นแต่สัจจะที่แน่นอนด้วยสัญญาในโลก อธิบายว่า เว้นแต่สัจจะที่ถือว่าแน่นอนด้วยสัญญา สัจจะอย่างเดียวเท่านั้นที่บัณฑิตกล่าว บอก แสดง ชี้แจงไว้ในโลก ได้แก่ นิพพาน...

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

เจ้าลัทธิอาศัยธรรมเหล่านี้คือ
รูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน ศีล วัตรหรืออารมณ์ที่รับรู้แล้ว
แสดงอาการดูหมิ่นและดำรงอยู่ในทิฏฐิที่ตกลงใจ
แล้วก็ร่าเริงกล่าวว่า คนอื่นเป็นคนพาล ไม่ฉลาด
เจ้าลัทธิใส่ไฟบุคคลอื่นว่า เป็นคนพาล เพราะเหตุใด
ก็กล่าวถึงตนเองว่า เป็นคนฉลาด เพราะเหตุนั้น
เจ้าลัทธินั้นอวดอ้างตนเองว่า เป็นคนฉลาด
ย่อมดูหมิ่นบุคคลอื่นและกล่าวเช่นนั้นเหมือนกัน
เจ้าลัทธินั้นเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยอติสารทิฏฐิ
เมาด้วยความถือตัว มีความถือตัวจัด อภิเษกตนเองด้วยใจ
เพราะทิฏฐินั้น เจ้าลัทธิถือกันมาอย่างนั้น

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า อติสารทิฏฐิ หมายถึง ทิฏฐิ ๖๒ เพราะทิฏฐิเหล่านั้นทั้งหมดก้าว

ล่วงเหตุ ก้าวล่วงลักษณะ ก้าวล่วงทิฏฐิ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกทิฏฐิ ๖๒ ว่า อติสารทิฏฐิ เดียรถีย์ทุกคน เป็นผู้มีอติสารทิฏฐิ

พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในตอนท้ายของพระสูตรนี้ว่า

เจ้าลัทธินั้นตั้งอยู่ในทิฏฐิที่ตกลงใจและนับถือเองแล้ว
ก็ถึงการวิวาทในกาลข้างหน้าในโลก
คนที่เกิดมาละทิฏฐิที่ตกลงใจทั้งมวลได้
ย่อมไม่ก่อการมุ่งร้ายในโลก

๑๓. มหาวิยูหสุตตนิทเทส

๑๓.๑ ความหมาย

มหาวิยูหสุตตนิทเทส แปลว่า การอธิบายมหาวิยูหสูตร ซึ่งว่าด้วยการวิวาทกันเพราะทิฏฐิสูตรใหญ่ เนื้อความในพระสูตรนี้ เป็นคำถาม-ตอบระหว่างพระพุทธเนรมิตกับพระผู้มีพระภาค เช่นเดียวกับจูฬวิยูหสุตตนิทเทส

๑๓.๒ ใจความสำคัญ

พระพุทธเนรมิตทูลถามว่า

สมณพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่งเหล่านี้
ยึดถือทิฏฐิอยู่ พากันกล่าวอ้างว่า □นี้เท่านั้นจริง□
สมณพราหมณ์เหล่านั้นทุกพวกนั่นแหละจะถูกนินทา
หรือว่า จะได้ความสรรเสริญในเพราะทิฏฐินั้น

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

ผลแห่งวาทะนี้น้อยนัก ไม่พอเพื่อความสงบ
เรากล่าวผลแห่งการวิวาทเป็น ๒ อย่าง
บุคคลเห็นโทษแม้นี้แล้ว
มองเห็นภูมิ (เหตุ) แห่งการไม่วิวาทว่า เกษม
ไม่พึงวิวาทกัน

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

ผลแห่งวาทะมีน้อยไม่เพียงพอเพื่อทำให้ราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น สงบระงับดับเย็นได้

ผลแห่งการวิวาท มี ๒ อย่าง คือ

ชนะกับแพ้ มีลาภกับเสื่อมลาภ
มียศกับเสื่อมยศ นินทากับสรรเสริญ
สุขกับทุกข์ โสมนัสกับโทมนัส
อารมณ์ที่น่าปรารถนากับอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา

ความชอบกับความชัง ความเฟื่องฟูกับความแฟบฟุบ

ความยินดีกับความยินร้าย

ฉะนั้น ผู้มองเห็นโทษแห่งการวิวาทนี้แล้ว พึงพิจารณาผลแห่งการไม่วิวาทกันว่าเป็น เกษม คือ อมตนิพพาน

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

ทิฏฐิสมมติเหล่านี้อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดจากปุถุชน
บุคคลผู้มีความรู้ย่อมไม่เข้าถึงทิฏฐิสมมติเหล่านี้ทุกอย่าง
บุคคลผู้ไม่มีกิเลสเป็นเหตุเข้าถึงนั้น
ไม่ทำความพอใจในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน
พึงถึงสิ่งที่ควรเข้าถึงอะไรเล่า

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ทิฏฐิสมมติ หมายถึง ทิฏฐิ ๖๒

คำว่า ผู้มีความรู้ หมายถึง ผู้มีวิชชา มีญาณ มีปัญญาแจ่มแจ้ง มีปัญญาเครื่องทำลายกิเลส

คำว่า กิเลสเป็นเหตุเข้าถึง หมายถึง กิเลสที่เป็นเหตุเข้าถึงทิฏฐิสมมติ ๒ อย่าง คือ (๑) กิเลสเป็นเหตุเข้าถึงด้วยอำนาจตัณหา (๒) กิเลสเป็นเหตุเข้าถึงด้วย อำนาจทิฏฐิ

รวมความว่า ทิฏฐิสมมติ เป็นของปุถุชนเท่านั้น ผู้มีความรู้ ไม่มีกิเลส จะไม่ทำความพอใจในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน ในอารมณ์ที่รับรู้ เมื่อไม่มีความพอใจเช่นนี้ ก็จะไม่เข้าถึงอะไรอีกแล้ว

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

สมณพราหมณ์ผู้กล่าวอ้างศีลว่า สูงสุด
สมาทานวัตรแล้วดำรงอยู่
ได้กล่าวความหมดจดด้วยความสำรวมว่า
พวกเราศึกษาในทิฏฐินี้แหละและศึกษาความหมดจดแห่งวัตรนั้น
สมณพราหมณ์เหล่านั้นกล่าวอ้างตนว่าเป็นคนฉลาด
ย่อมเป็นผู้ถูกนำเข้าสู่ภพ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติศีลวัตร กล่าวว่าความหมดจด หรือความบริสุทธิ์หลุดพ้นจากทุกข์ ย่อมมีได้ด้วยการรักษาศีล ด้วยความสำรวมระวัง ไม่ล่วงละเมิดศีล และกล่าวอวดตนว่าเป็นผู้ฉลาด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นจะถูกนำไปสู่ภพ คือ ถูกนำให้ติดใจในภพ ให้น้อมใจเชื่อในภพ

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

ถ้าบุคคลเคลื่อนจากศีลวัตร

พลาดกรรมแล้ว ก็หวั่นไหว
เขาย่อมเฝ้าแต่พร่ำเพ้อและปรารถนาความหมดจด
เหมือนคนออกจากเรือนอยู่ร่วมกับคนเดินทาง
พลัดจากพวก ฉะนั้น

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

ถ้าบุคคลเคลื่อนจากศีลวัตร จะเคลื่อนเพราะมีผู้ชี้นำให้เคลื่อนก็ตาม หรือเคลื่อนเพราะไม่บรรลุผลแห่งศีลวัตรนั้นก็ตาม เขาจะรู้สึกหวั่นไหว หวาดหวั่นว่า เราผิดพลาด คลาดไปจากกรรม คือ อรหัตตผลเสียแล้ว จึงเฝ้าแต่พร่ำเพ้อปรารถนาใฝ่ฝันจะให้ได้ความหมดจดด้วยศีลวัตรต่อไป เหมือนคนออกจากเรือนไปอยู่กับพวกเดินทางซึ่งมีแต่จะพลัด กับ พลัด คือถ้าเดินตามพวกเดินทางไป ก็ชื่อว่า เป็นผู้พลัดบ้าน แต่ถ้าจะแยกจากพวกเดินทางแล้วกลับสู่บ้านเดิม ก็ชื่อว่าเป็นผู้พลัดพวก

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

อริยสาวกละศีลวัตรได้หมด
ละกรรมที่มีโทษและกรรมที่ไม่มีโทษนั้นเสียได้
ไม่ปรารถนาความหมดจด และความไม่หมดจด
งดเว้นแล้ว ไม่ยึดมั่นทิฏฐิที่มีอยู่ เที่ยวไป

พระพุทธภาษิตนี้แสดงให้เห็นว่า พระอรหันตสาวกของพระองค์ถอนทิฏฐิทั้งหลายได้แล้ว และในตอนท้ายของพระสูตรพระผู้มีพระภาคตรัสว่า

มุนีนั้นเป็นผู้กำจัดเสนาในธรรมทั้งปวง คือรูปที่เห็น
เสียงที่ได้ยิน หรืออารมณ์ที่รับรู้อย่างใดอย่างหนึ่ง
มุนีนั้นเป็นผู้ปลงภาระลงแล้ว พ้นขาดแล้ว
ไม่มีความกำหนด ไม่เข้าไปยินดี ไม่มีความปรารถนา

พระพุทธภาษิตนี้แสดงให้เห็นว่า มุนีนั้นคือพระขีณาสพ เช่น พระองค์เอง ได้ถอนทิฏฐิทั้งหลายได้หมดแล้ว

๑๔. ตุวฏกสุตตนิทเทส

๑๔.๑ ความหมาย

ตุวฏกสุตตนิทเทส แปลว่า การอธิบายตุวฏกสูตร ซึ่งว่าด้วยภิกษุผู้กำจัดบาป-ธรรมอย่างเร็วพลัน เนื้อความในพระสูตรนี้เป็นคำถาม-ตอบระหว่างพระพุทธเนรมิตกับพระผู้มีพระภาค เช่นเดียวกัน

๑๔.๒ ใจความสำคัญ

พระพุทธเนรมิตทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ภิกษุเห็นอย่างไร จึงไม่ถือมั่นอะไร ๆ ในโลกดับไป

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงขจัดบาปธรรมทั้งปวง ที่เป็นรากเหง้า

ของส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า และอัสมิมานะด้วยมันตา
ตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เกิดในภายใน
ภิกษุมีสติทุกเมื่อ พึงศึกษาเพื่อกำจัดตัณหาเหล่านั้น

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า หมายถึง ธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า ๒ อย่าง คือ ตัณหาและทิฏฐิ

คำว่า รากเหง้าของส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า หมายถึง กิเลส ๖ อย่าง คือ

๑. อวิชชา ๒. อโยนิโสมนสิการ
๓. อัสมิมานะ ๔. อหิริกะ
๕. อโนตตัปปะ ๖. อุทธัจจะ

คำว่า มันตา หมายถึง ความรู้ทั่ว กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงงมงาย ... ความเลือกเฟ้นธรรม และสัมมาทิฏฐิ

คำว่า ตัณหา...ที่เกิดในภายใน หมายถึง ตัณหาที่เกิดขึ้นในจิต

คำว่า มีสติทุกเมื่อ หมายถึง มีความรู้สึกตัวอยู่ตลอดเวลาอันเนื่องมาจากเจริญสติปัฏฐาน ๔ เป็นต้น

รวมความว่า ภิกษุพึงขจัดบาปธรรมคือ กิเลส ๖ อย่าง อันเป็นรากเหง้าของส่วนแห่งธรรมเป็นเครื่องเนิ่นช้า คือ ตัณหาและทิฏฐิ ฝึกอบรมจิตให้มีสติพิจารณากำหนดละตัณหาทุกอย่าง ที่จะพึงเกิดขึ้นในจิตตลอดเวลา

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

ภิกษุพึงรู้คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งภายในหรือในภายนอก
แต่ไม่ควรทำความดื้อรั้นเพราะคุณธรรมนั้น
เพราะการทำความดื้อรั้นนั้น ผู้สงบทั้งหลายไม่กล่าวว่า
เป็นความดับกิเลส

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า คุณธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งภายในหรือในภายนอก หมายถึง

คุณธรรมภายในหรือที่เป็นของตน และคุณธรรมภายนอกหรือที่เนื่องด้วยคนอื่น

คุณธรรมภายใน เช่น ความมีชาติตระกูลสูง ตระกูลใหญ่ มีโภคทรัพย์มาก มียศ มีชื่อเสียง เป็นบัณฑิต เป็นผู้ทรงวินัย เป็นธรรมกถึก เป็นผู้ได้ฌานสมาบัติ เป็นต้น

คุณธรรมภายนอก เช่น อุปัชฌาย์ หรืออาจารย์ของตนมีคุณธรรมภายในดังกล่าว

ภิกษุพึงรู้จักคุณธรรมของตนทั้งคุณธรรมภายในและในภายนอก แต่ไม่ควรทำความดื้อรั้น เพราะถือว่ามีคุณธรรมดังกล่าว ท่านผู้สงบมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นไม่กล่าวว่า การดื้อรั้นเป็นความดับกิเลส

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

ภิกษุไม่พึงสำคัญตนว่าเราเลิศกว่าเขา
เราด้อยกว่าเขา หรือว่าเราเสมอเขา เพราะคุณธรรมนั้น
เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมเป็นอเนกแล้ว
ไม่พึงกำหนดตน ดำรงอยู่

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

ภิกษุไม่ควรถือตัวว่า ดีกว่าเขาด้อยกว่าเขาหรือเสมอเขาโดยชาติกำเนิด รูปทรง ทรัพย์สมบัติหน้าที่การงาน การศึกษา หลักแห่งศิลปศาสตร์ วิทยฐานะเป็นต้น ผู้มีคุณธรรมเหล่านี้พร้อมบริบูรณ์แล้ว ก็ควรอยู่โดยไม่ถือตัว

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

ภิกษุพึงสงบกิเลสภายในนั่นเอง
ไม่พึงแสวงหาความสงบโดยทางอื่น
เมื่อภิกษุสงบกิเลสภายในได้แล้ว
ความเห็นว่ามีตน หรือความเห็นว่าไม่มีตน
ก็ไม่มีแต่ที่ไหน ๆ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

ภิกษุควรทำให้กิเลสภายในตนสงบระงับไปด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นต้นเท่านั้น ไม่ควรไปแสวงหาความสงบด้วยวิธีอื่นหรือมรรคอื่นนอกธรรมวินัยนี้ เมื่อทำให้กิเลสสงบระงับได้แล้วก็จะไม่มีทิฏฐิว่า มีตน หรือไม่มีตน อีกต่อไป

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

คลื่นไม่เกิดในส่วนกลางทะเล ทะเลเรียบอยู่ ฉันใด
ภิกษุพึงเป็นผู้มั่นคง ไม่หวั่นไหว ฉันนั้น
ภิกษุไม่พึงก่อกิเลสเครื่องฟูใจในที่ไหน ๆ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

โดยปกติ น้ำในทะเลใหญ่หรือมหาสมุทรมี ๓ ส่วน คือ ส่วนบน ส่วนล่าง และส่วนกลาง น้ำส่วนบนย่อมหวั่นไหว เคลื่อนไหว กระเพื่อม สั่นสะเทือนหรือปั่นป่วนเพราะลม น้ำส่วนล่างหรือก้นมหาสมุทรย่อมหวั่นไหวเพราะปลาและเต่า

แต่น้ำส่วนกลางสงบนิ่งไม่หวั่นไหว ฉันใด ขอให้ภิกษุมีความมั่นคง ฉันนั้น โดยไม่ก่อกิเลสเครื่องฟูใจขึ้นไม่ว่าในที่ใด ๆ

กิเลสเครื่องฟูใจมี ๗ อย่าง คือ (๑) ราคะ (๒) โทสะ (๓) โมหะ (๔) มานะ (๕) ทิฏฐิ (๖) กิเลส (๗) กรรม

พระพุทธเนรมิตทูลขอให้พระผู้มีพระภาคตรัสบอกปฏิปทา คือปาติโมกข์หรือสมาธิ พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงปฏิปทาต่าง ๆ ที่ทำให้กำจัดบาปธรรมได้เร็วพลัน เช่น ภิกษุไม่พึงเป็นผู้มีตาลอกแลก พึงป้องกันหูมิให้ได้ยินคำสนทนาของชาวบ้านเรื่องเดรัจฉานกถา ไม่พึงติดใจในรสต่าง ๆ ไม่พึงยึดถืออะไร ๆ ในโลกว่าเป็นของเรา ภิกษุไม่ควรสะสมอาหาร เมื่อไม่ได้ก็ไม่สะดุ้งกลัว ควรเพ่งฌาน ไม่ควรคะนองมือ คะนองเท้า เป็นต้น

๑๕. อัตตทัณฑสุตตนิทเทส

๑๕.๑ ความหมาย

อัตตทัณฑสุตตนิทเทส แปลว่า การอธิบายอัตตทัณฑสูตร ซึ่งว่าด้วยความกลัวเกิดจากโทษของตน

๑๕.๒ ใจความสำคัญ

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ความกลัวเกิดจากโทษของตน
เธอทั้งหลายจงมองดูคนที่มุ่งร้ายกัน
เราจักกล่าวความสังเวชตามที่เราเคยสังเวชมาแล้ว

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า โทษ หมายถึง โทษทางกาย โทษทางวาจา และโทษทางใจ โทษทางกาย ได้แก่ กายทุจริต ๓ โทษทางวาจา ได้แก่ วจีทุจริต ๔ และโทษทางใจ ได้แก่

มโนทุจริต ๓

คำว่า ความกลัว หมายถึง กลัวจะได้รับโทษในปัจจุบัน เช่น ถูกจำคุก ถูกประหารชีวิต และจะได้รับโทษในสัมปรายภพ เช่น ไปตกนรก ไปเกิดเป็นเปรต

คำว่า ความสังเวช หมายถึง ความสะดุ้ง ความหวาดเสียว ความกลัว ความบีบคั้น ความกระทบ ความเบียดเบียน ความขัดข้อง

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

เพราะเห็นหมู่สัตว์ผู้ดิ้นรนอยู่
เหมือนฝูงปลาในบ่อที่มีน้ำน้อย
เพราะเห็นสัตว์ที่ทำร้ายกันและกัน
ภัยจึงปรากฏแก่เรา
โลกทั้งหมดไม่มีแก่นสาร
สังขารทั้งหลายทุกทิศก็หวั่นไหว
เราเมื่อต้องการภพสำหรับตน
ก็มองไม่เห็นฐานะอะไรที่ไม่ถูกครอบงำ

คำว่า โลกทั้งหมด ท่านพระสารีบุตร อธิบายว่า ทรงหมายถึง นรก กำเนิดเดรัจฉาน เปตวิสัย มนุษยโลก เทวโลก พรหมโลก ขันธโลก ธาตุโลก อายตนโลก

โลกนี้ โลกหน้า ทั้งหมดไม่มีสาระ ไม่มีส่วนที่เที่ยงแท้

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

เพราะเห็นสัตว์มีที่สิ้นสุดและถูกสกัดกั้น

ความไม่ยินดีจึงมีแก่เรา

อนึ่ง เราได้เห็นลูกศรที่เห็นได้ยาก

อันอาศัยหทัยในสัตว์เหล่านี้

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ลูกศรที่เห็นได้ยาก ได้แก่ ลูกศร ๗ อย่าง คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ โสกะ และความสงสัย

พระผู้มีพระภาคตรัสต่อไปว่า

สัตว์ถูกลูกศรใดปักติดแล้ววิ่งพล่านไปทุกทิศทาง

เพราะถอนลูกศรนั้นได้แล้ว จึงไม่ต้องวิ่งพล่าน ไม่ต้องล่มจม

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ไม่ต้องล่มจม อธิบายว่า ไม่ต้องล่มจมในโอฆะ ๓ คือ กาม ภพ และอวิชชา

พระผู้มีพระภาคตรัสสอนให้ถอนลูกศรและให้ปฏิบัติตนตามหัวข้อธรรมอีกหลายประการ จบลงด้วยพระพุทธภาษิต ว่า

มุนีย่อมไม่กล่าวถึงตนในหมู่คนที่เสมอกัน

ด้อยกว่า (หรือ) เลิศกว่าเลย

มุนีนั้นเป็นผู้สงบ คลายความตระหนี่

ไม่ยึดถือ ไม่สลัดทิ้ง

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ไม่ยึดถือ ไม่สลัดทิ้ง อธิบายว่า ไม่ยึดถือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คติ การถือกำเนิด ปฏิสนธิ ภพ สังสารวัฏอีก ไม่สลัดทิ้งสิ่งดังกล่าวอีก เพราะท่านสลัดทิ้งหมดไปแล้ว

๑๖. สารีปุตตสุตตนิทเทส

๑๖.๑ ความหมาย

สารีปุตตสุตตนิทเทส แปลว่า การอธิบายสารีปุตตสูตร ซึ่งว่าด้วยพระสารีบุตรทูลถามปัญหา

๑๖.๒ ใจความสำคัญ

ข้อความในพระสูตรนี้เป็นคำถาม-ตอบระหว่างท่านพระสารีบุตรกับพระผู้มีพระภาค มี ๒๑ คาถา เป็นคำสรรเสริญพระพุทธคุณ ๒ คาถา เป็นคำถาม ๖ คาถา เป็นคำตอบของพระผู้มีพระภาค ๑๓ คาถา

คำสรรเสริญพระพุทธคุณ ๒ คาถา ท่านพรรณนาพระพุทธคุณตามความรู้สึกของท่าน แต่แฝงไว้ด้วยอรรถหลากหลาย เช่น คาถาที่ ๑ ว่า ดังนี้

พระศาสดาผู้มีพระสุรเสียงไพเราะอย่างนี้

ได้เสด็จจากภพดุสิตมาเป็นพระคณาจารย์
ก่อนหน้านี้ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็น
ทั้งไม่เคยได้ยินจากใคร ๆ เลย

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ก่อนหน้านี้ ข้าพเจ้าไม่เคยเห็น อธิบายว่า ก่อนหน้านี้ท่าน ไม่เคยเห็นพระผู้มีพระภาคด้วยตานี้ ด้วยอัตภาพนี้เลย

คำว่า ก่อนหน้านี้ หมายถึงก่อนหน้าที่ท่านจะเห็นพระผู้มีพระภาคเสด็จออกพรรษาที่ปัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ณ ควงต้นปาริฉัตตกะในภพดาวดึงส์ อันหมู่เทวดาแวดล้อมเสด็จลงสู่สังกัสสนครทางบันไดแก้วมณีตรงกลาง นับแต่นี้ย้อนขึ้นไป ท่านไม่เคยเห็น

คำว่า พระศาสดาผู้มีพระสุรเสียงไพเราะอย่างนี้ ท่านอธิบายว่า พระศาสดามีพระสุรเสียงไพเราะ คือทรงเป็นผู้มีพระสุรเสียงอ่อนหวาน มีพระสุรเสียงเป็น

ที่ตั้งแห่งความรัก มีพระสุรเสียงดูดดื่มหทัย มีพระสุรเสียงเสนาะดุจเสียงนก

การเวก พระสุรเสียงที่เปล่งออกจากพระโอษฐ์ของพระผู้มีพระภาคนั้นประกอบด้วย

องค์ ๘ คือ

๑. สละสลวย ๒. เข้าใจง่าย
๓. ไพเราะ ๔. น่าฟัง
๕. กลมกล่อม ๖. ไม่แปร่ง
๗. ลึกล้ำ ๘. ก้องกังวาน

ท่านขยายความต่อไปมีใจความว่า เมื่อทรงพระประสงค์จะให้บริษัทใดได้ยินพระสุรเสียงของพระองค์ พระสุรเสียงจะไม่ดังออกไปพ้นบริษัทนั้น พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นมีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม มีปกติตรัสไพเราะดุจเสียงนกการเวก

รวมความว่า พระศาสดาผู้มีพระสุรเสียงไพเราะอย่างนี้

คำว่า พระศาสดา อธิบายว่า พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงนำหมู่ ชื่อว่าพระศาสดา และได้ขยายความเพิ่มเติมด้วยอุปมาโวหารว่า

๑. บุคคลผู้นำหมู่เกวียน ย่อมนำหมู่เกวียนข้ามที่กันดาร ข้าม คือ ข้ามขึ้นข้ามออก ข้ามพ้นที่กันดารเพราะโจร ที่กันดารเพราะสัตว์ร้าย ที่กันดารเพราะอดอยาก ที่กันดารเพราะขาดน้ำ ได้แก่ให้ถึงถิ่นที่ปลอดภัยฉันใด

พระผู้มีพระภาคผู้ทรงนำหมู่ ย่อมทรงนำหมู่ข้ามที่กันดาร ข้าม คือ ข้ามขึ้นข้ามออก ข้ามพ้นที่กันดารเพราะความเกิด ที่กันดารเพราะความแก่ ที่กันดารเพราะความเจ็บป่วย ที่กันดารเพราะความตาย ที่กันดารเพราะความเศร้าโศก ความครำ่ครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ ที่กันดารเพราะความกำหนัด ที่กันดารเพราะความขัดเคือง ที่กันดารเพราะความจมลง ที่กันดารเพราะความถือตัว ที่กันดารเพราะทิฏฐิ ที่กันดารเพราะกิเลส ที่กันดารเพราะทุจริต

ได้แก่ให้ถึงอมตนิพพานอันเป็นแดนเกษม ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนั้น พระผู้มี-พระภาคจึงชื่อว่า ผู้ทรงนำหมู่อย่างนี้บ้าง

๒. พระผู้มีพระภาค ทรงเป็นผู้นำ เป็นผู้นำไปโดยวิเศษ เป็นผู้ตามแนะนำ ทรงให้รู้จักประโยชน์ ให้พินิจพิจารณา ให้เพ่งประโยชน์ ทรงทำให้เลื่อมใสได้ เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงชื่อว่า ผู้ทรงนำหมู่อย่างนี้บ้าง

๓. พระผู้มีพระภาคทรงทำมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ทรงทำมรรคที่ยังไม่เกิดให้เกิดพร้อม ตรัสบอกมรรคที่ยังมิได้ตรัสบอก ทรงรู้จักมรรค ทรงรู้มรรค ทรงฉลาดในมรรค และสาวกของพระองค์ผู้ดำเนินไปตามมรรคอยู่ในบัดนี้ จะเพียบพร้อมด้วยศีลาทิคุณในภายหลัง เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงชื่อว่า ผู้ทรงนำหมู่อย่างนี้บ้าง

คำว่า พระคณาจารย์ อธิบายว่า

๑. ทรงเป็นอาจารย์แห่งหมู่คณะ จึงชื่อว่าพระคณาจารย์

๒. ทรงเป็นศาสดาแห่งหมู่คณะ จึงชื่อว่าพระคณาจารย์

๓. ทรงบริหารหมู่คณะ จึงชื่อว่าพระคณาจารย์

๔. ทรงสั่งสอนหมู่คณะ จึงชื่อว่าพระคณาจารย์

๕. ทรงตามสอนหมู่คณะ จึงชื่อว่าพระคณาจารย์

๖. ทรงแกล้วกล้าเสด็จเข้าสู่หมู่คณะ จึงชื่อว่าพระคณาจารย์

๗. หมู่คณะย่อมตั้งใจฟัง เงี่ยโสตลงฟังพระองค์ ตั้งจิตเพื่อความรู้ จึงชื่อว่าพระคณาจารย์

๘. พระศาสดาทรงทำหมู่คณะให้ออกจากอกุศลแล้วให้ดำรงอยู่ในกุศล จึงชื่อว่าพระคณาจารย์

๙. ทรงเป็นพระคณาจารย์ของหมู่ภิกษุ...หมู่ภิกษุณี...หมู่อุบาสก...หมู่อุบาสิกา ...หมู่พระราชา....หมู่กษัตริย์...หมู่พราหมณ์...หมู่แพศย์...หมู่ศูทร...หมู่เทพ ...หมู่พรหม จึงชื่อว่าพระคณาจารย์

พระศาสดาทรงเป็นผู้นำหมู่ เป็นพระคณาจารย์ เป็นอาจารย์แห่งหมู่คณะ

คาถาที่ ๓-๘ เป็นคำถาม คือ

... ข้าพระองค์มีความต้องการ (ถาม) ปัญหา
จึงมาเฝ้าพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น
ผู้ไม่ทรงถูกกิเลสอาศัย เป็นผู้มั่นคง ไม่หลอกลวง
เสด็จมาเป็นพระคณาจารย์ของคนเป็นอันมาก
ผู้ยังผูกพันอยู่ในศาสนานี้
... เมื่อภิกษุเบื่อหน่ายใช้สอยที่นั่งอันว่างเปล่า
ในถ้ำแห่งภูเขา ที่โคนต้นไม้หรือที่ป่าช้า
... ภิกษุอยู่บนที่นอนที่นั่งอันไม่มีเสียงอื้ออึง

เห็นอารมณ์ที่น่าหวาดเสียวเหล่าใดแล้ว ไม่พึงหวั่นไหว

ภิกษุ(อื่น)พึงหวั่นไหวร้องอยู่บนที่นอนสูงและใหญ่
ซึ่งเป็นที่มีอารมณ์ที่น่าหวาดเสียว
... ภิกษุเมื่อจะไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป
พึงปราบปรามอันตรายเท่าที่มีอยู่ในโลก
บนที่นั่งที่นอนอันเงียบสงัด
... ภิกษุอบรมตนอยู่ พึงมีแนวทางแห่งถ้อยคำอย่างไร

พึงมีโคจรในศาสนานี้อย่างไร
พึงมีศีลและวัตรอย่างไร
... ภิกษุนั้นพึงสมาทานสิกขาอะไร
จึงมีสมาธิเป็นธรรมเอกผุดขึ้น
มีปัญญารักษาตน มีสติกำจัดมลทินของตนได้
เหมือนช่างทองกำจัดมลทินทอง ฉะนั้น

คาถาที่ตรัสตอบ ๑๓ คาถา เช่น

... เราจักบอกความผาสุกและธรรมอันสมควรนั้น
ของผู้เบื่อหน่าย ใช้สอยที่นั่งที่นอนอันสงัด
ผู้ปรารถนาสัมโพธิญาณ แก่เธอ ตามที่รู้
... ภิกษุผู้เป็นนักปราชญ์ มีสติ
ประพฤติธรรมอันเป็นส่วนสุดรอบ ไม่พึงกลัวภัย ๕ อย่าง
คือ เหลือบ สัตว์ไต่ตอม สัตว์เลื้อยคลาน
สัมผัสจากมนุษย์และสัตวสี่เท้า

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ธรรมอันเป็นส่วนสุดรอบ หมายถึง ศีลสังวร อินทรีย์สังวร โภชเน-มัตตัญญุตา และ ชาคริยานุโยค

... ภิกษุไม่พึงหวาดกลัวผู้ถือธรรมอื่น
แม้เห็นอารมณ์น่าหวาดเสียวเป็นอันมาก
ของผู้ถือธรรมอื่นเหล่านั้น ก็ไม่พึงหวาดกลัว
อนึ่ง ภิกษุผู้หมั่นแสวงหากุศล พึงปราบปรามอันตรายอื่น ๆ

ท่านพระสารีบุตรอธิบายมีใจความว่า

คำว่า ผู้ถือธรรมอื่น หมายถึง พวกที่ไม่เลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์

... ภิกษุถูกผัสสะแห่งความเจ็บป่วยและความหิวกระทบแล้ว
พึงอดกลั้นความหนาว หรือความร้อน

ภิกษุนั้น ถูกผัสสะเหล่านั้นกระทบแล้ว โดยอาการมากอย่าง
ก็ไม่ให้โอกาส พึงทำความเพียรและความบากบั่นให้มั่นคง
... ภิกษุไม่พึงขโมย ไม่พึงพูดเท็จ
พึงแผ่เมตตาไปยังสัตว์ทั้งผู้สะดุ้งและผู้มั่นคง
เมื่อใด ภิกษุรู้แจ้งความขุ่นมัวแห่งใจ
เมื่อนั้น เธอพึงบรรเทาเสียด้วยมนสิการว่า
นี้เป็นฝักฝ่ายแห่งมารผู้มีกรรมดำ

ฯลฯ

คาถาคำตอบสุดท้ายของพระสูตรคือ

... ภิกษุเป็นผู้มีสติ มีจิตหลุดพ้นด้วยดีแล้ว
พึงกำจัดความพอใจในธรรมเหล่านี้
ภิกษุนั้นเมื่อกำหนดพิจารณาธรรมโดยชอบตามกาล
เป็นผู้มีธรรมเอกผุดขึ้น พึงกำจัดความมืด

คาถาทั้งที่เป็นคำสรรเสริญพระพุทธคุณ ที่เป็นคำถาม และที่เป็นคำตอบซึ่งยกมาเป็นตัวอย่างพอมองเห็นแนวคำตอบปัญหานี้ ท่านพระสารีบุตรได้อธิบาย ขยายความโดยละเอียด น่าสนใจยิ่ง จึงควรอ่านให้ตลอด จะได้ความรู้อย่างกว้างขวาง

การแนะนำพระสูตรในมหานิทเทสโดยสังเขปนี้ มีวัตถุประสงค์เพียงเพื่อนำประเด็นที่เห็นว่าน่าสนใจมาเสนอเพื่อให้เกิดฉันทะในการศึกษาคัมภีร์นี้โดยละเอียดต่อไป

ข้อสังเกต

เมื่อมองภาพรวมของคัมภีร์มหานิทเทสจะเห็นลักษณะเด่นเป็นของตัวเองอยู่อย่างหนึ่ง นั่นคือ การอธิบายพระพุทธวจนะในแนวอรรถกถาโดยเน้นทั้งทางพยัญชนะและทางอรรถหรือเนื้อความ ในทางพยัญชนะ ท่านมีวิธีการไขความหมายของศัพท์โดยใช้ศัพท์ที่เป็นไวพจน์กันจำนวนหลายคำ นักแปลภาษาบาลี นิยมเรียกศัพท์เหล่านี้ว่า ศัพท์ชุด หรือ ศัพท์พวง มีทั้งคำนามคำกริยาและคุณศัพท์หรือคำวิเศษณ์ ในทางอรรถท่านมีวิธีการไขความหมายของหัวข้อธรรมให้มีนัยหลากหลาย สอดคล้องต้องกันกับหัวข้อธรรมอื่น ๆ ทั้งในพระสูตรเดียวกันและในพระสูตรอื่น ๆ บางที่ยกพระพุทธภาษิตในที่ต่าง ๆ มารับรองนัยแห่งความหมายที่ท่านกล่าวถึง และบางที่ใช้อุปมาโวหารยกคติชาวบ้านหรือเรื่องราวที่รู้กันอยู่แล้วมาเปรียบเทียบหลักธรรมที่ท่านอธิบาย ลักษณะการขยายความแบบนี้ ทำให้ผู้อ่านได้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ โดยตรง และได้ความรู้พิเศษในเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกันด้วย ผู้ทำได้อย่างนี้ต้องเป็นผู้มีความรู้แตกฉานจริง ๆ

มีข้อที่น่าสังเกตเป็นพิเศษคือ แนวการอธิบายทางด้านเนื้อหา ท่านเน้นมาก ๆ อยู่ ๒ เรื่อง คือเรื่อง ตัณหา และทิฏฐิ โดยเฉพาะตัณหาและทิฏฐิที่ถือกันอยู่ในลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนาขณะนั้น วัตถุประสงค์ของมหานิทเทส น่าจะมุ่งสอนให้รู้เท่า

ทัน ให้ทำลายหรือให้ถอนตัณหาและทิฏฐิ ๖๒ ของลัทธิอื่น แนวการอธิบายในเรื่องนี้ท่านใช้วิธีเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างระหว่างผู้ถือตัณหาและทิฏฐิของลัทธิอื่นกับพระอริยสาวกหรือผู้เป็นมุนีของพระพุทธศาสนา การอธิบายโดยวิธีเปรียบเทียบเช่นนี้ทำให้เข้าใจได้ชัดเจนและรวดเร็ว

โดยที่คัมภีร์มหานิทเทสมีลักษณะเด่นดังกล่าวมาและมีอีกหลายอย่างที่มิได้กล่าวถึง จึงไม่น่าแปลกใจอะไรเลยที่พบว่าได้มีการสืบทอดคัมภีร์นี้กันโดยวิธีท่องจำหรือมุขปาฐะมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงสมัยสังคายนาครั้งที่ ๕ ในประเทศศรีลังกา และถ้าจะกล่าวซ้ำว่า คัมภีร์นี้เป็นต้นแบบแห่งคัมภีร์อรรถกถาทั้งหลายในรุ่นต่อมาเป็นคู่มือของพระนักเทศน์นักศึกษาและนักปฏิบัติมาแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน ก็คงจะไม่เกินความจริงเป็นแน่